

ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN POLİTİKASININ ULUSLARARASI TOPLUMA YANSIMALARI

*Hasan ACAR

**Serhat BULUT

Öz

Türkiye’de “Doğu Türkistan” ismi ile bilinen Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki resmi adı ile “Sincan Uygur Özerk Bölgesi”, tarihsel süreç içerisinde Çin ve Uygur çatışmaları ile gündeme gelmiştir. “Doğu Türkistan Sorunu” olarak bilinen çatışmalar iki aktörün farklı tezlerine dayanmaktadır. Bölgenin jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik açıdan önemli olması, Çin’in Doğu Türkistan’a güvenlik algısı çerçevesinde istikrar sağlamak amacıyla çeşitli politikalar uygulaması ile şekillenmiştir. Çin’in Doğu Türkistan politikaları, hareketli dinamiklere sahip uluslararası sistemin dönemsel olarak değişimi ile farklılık göstermiştir. 1991’de Sovyet Rusya’nın parçalanması ile birlikte Çin’in Doğu Türkistan politikaları baskıcı hale dönüşmüştür. 2001 yılı sonrası dönemde ise küresel terörizmle savaş politikası ile Uygurların baskıcı yönetime karşı ayaklanmaları ayrılıkçı ve bağımsız hareketler olarak nitelendirilmiş ve terörizmle savaş çerçevesinde Çin’in iç sorunu olarak adlandırılmıştır. Dönemsel olarak uluslararası toplumda Çin’in Doğu Türkistan politikaları dikkat çekmiştir. Rusya kendi içerisinde Çeçenistan sorunu neticesinde Çin’e destek verirken, Amerika Birleşik Devletleri Çin’in politikalarına tepkiyle yaklaşmıştır. Türkiye ise temkinli davranarak Çin politikalarını eleştirmekten kaçınmasına karşın Doğu Türkistan’dan göç eden Uygurları ülkeye kabul etmiştir. Bunun yanında Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları Örgütü Çin’in, Doğu Türkistan politikalarına karşı raporlar hazırlayarak uluslararası toplumda dikkat çekmiştir. Bu makalenin amacı, bahsedilen bilgiler ışığında, Çin’in Doğu Türkistan politikasını ve bu politikalara karşı uluslararası toplumun tutumunu analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Siyaset, Uluslararası Güvenlik, Çin, Doğu Türkistan, Türk Dış Politikası

REFLECTIONS OF CHINA'S EASTERN TURKISTAN POLICY ON THE INTERNATIONAL SOCIETY

Abstract

In Turkey, the "East Turkestan", the name of the official known name in the People's Republic of China "Xinjiang", came up with the Chinese and Uighurs in clashes historical process. The conflicts known as the "East Turkestan Question" are based on the different theses of the two actors. The geopolitical, geostrategic and economic importance of the region has been shaped by China's implementation of various policies in order to provide stability within the framework of the security perception of East Turkestan. China's East Turkestan policies differed with the periodic change of the international system with dynamic dynamics. With the disintegration of Soviet Russia in 1991, China's East Turkestan policies turned into repressive. In the period after 2001, the global terrorism policy and the uprisings of the Uighurs against the oppressive rule were described as separatist and independent movements and were named as China's internal problem within the framework of the war on terrorism. Periodically, China's East Turkestan policies have attracted attention in the international community. While Russia supported China as a result of the Chechnya problem, the United States reacted against China's policies. Turkey is behaving cautiously Although the Uighurs of East Turkestan who emigrated from China to refrain from criticizing the policies adopted country. In addition, Amnesty International and Human Rights Organization drew attention in the international community by preparing reports against China's East Turkestan policies. The aim of this article is to analyze China's East Turkestan policy and the attitude of the international community towards these policies in the light of the mentioned information.

Keywords: International Politics, International Security, China, East Turkestan, Turkish Foreign Policy

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, Türkiye, hasanacar.uludag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8956-7836

** Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, serhatbulut65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2286-5916

Giriş

Türkiye’de “Doğu Türkistan” ismi ile bilinen, Çin Halk Cumhuriyeti içerisindeki resmi adı ile “Sincan Uygur Özerk Bölgesi”, Çin’in batı sınırında bulunan ve Çin’in en geniş özerk statüye sahip idari birimidir. Tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Doğu Türkistan bugün istikrarın sağlanamadığı bir bölge konumundadır. “Doğu Türkistan” veya “Uygur Sorunu” adı altında, dünyanın en önemli çatışma konularından birine ev sahipliği yapmaktadır.

“Doğu Türkistan Sorunu” şeklinde anılan konu temelde iki aktörün farklı tezlerine dayanmaktadır. Çin, Doğu Türkistan’ı kendi topraklarının bir parçası olarak iddia ederken, Uygurlar ise bu toprakların siyasi ve kültürel anlamda gerçek yerleşimcileri olduğunu savunmaktadır. Sorunun temelini bu iki aktörün karşıt tezleri oluştursa da sorun nitelik bakımından toplumsal, kültürel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan tek bir denklemin içerisinde birçok bileşenin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Sorunun birincil aktörü olan Çin Halk Cumhuriyeti, sorunu bir güvenlik meselesi olarak görmektedir. Bölgenin jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik açıdan Çin’in hem dışarıya açılan kapısı hem de yumuşak karnı olması ve Uygurların Orta Asya devletleri ile tarihsel ve kültürel anlamda bağlarının bulunması, Orta Asya devletlerinde meydana gelebilecek istikrarsızlıklarda Doğu Türkistan’ın etkilenebileceği düşüncesini desteklemektedir. Bu anlamda bölgede istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi açısından bir dizi politikalar uygulamaktadır. Nitekim bölgede Uygurların Çin yönetimine karşı ayaklanması ayrılıkçı ve bağımsız faaliyetler olarak nitelendirilmektedir.

Çin’in Doğu Türkistan politikaları zaman içerisinde değişime uğramıştır. Çin’in kuruluşundan 1957 yılına kadar Doğu Türkistan’da ılımlı ve yumuşak politikalar uygulanmış ve bölgenin istikrarı sağlanmıştır. 1958 yılından sonra Mao’nun Büyük İleri Atılım Projesi kapsamında Doğu Türkistan’a yönelik ılımlı politikaları tersine dönmüştür. 1966 ve 1976 yılları arasında kültür devriminin etkisi ile komünizm diyalektiğine dayalı yüksek Çin kültürüne sahip bir Çin yaratma olgusu, kültür ve dil bakımından farklı olan Uygurların sembolik olarak dışlanmasına neden olmuş ve

baskı politikalarının artmasını beraberinde getirmiştir. 1978-1979 yılları arası kültür devriminin baskı politikalarının Doğu Türkistan'da istikrarsızlığa neden olabileceği düşüncesi baskıları azaltılmış ve ılımlı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1990 yılına kadar süren ılımlı politikalar, Doğu Türkistan halkının özerklik statüsünü talep etmesi sonucu tersine dönmüştür.

1991'de Sovyet Rusya'nın çöküşü ile Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan devletler ortaya çıkmıştır. Çin, Doğu Türkistan'ın bu bağımsızlıklardan etkilenebileceği kuşkusunu ile baskı ve şiddet içeren uygulamalar kullanmaya başlamıştır. 2001 yılında güvelik algısının değişmesi ile bölgedeki Uygurların baskı politikalarına karşı ayaklanmaları, Çin tarafınca bağımsız ve ayrılıkçı hareketler olarak nitelendirilmiş ve terörizm kavramı altında uluslararası topluma yansıtılmıştır. Yaşanan olaylar ve Doğu Türkistan'da uygulanan baskı, şiddet ve sindirme politikaları, sorunun uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olmuştur.

Uygurların özerklik statüsü altında hak talepleri ve Çin Anayasası'nın 4. maddesinde belirtilen azınlık haklarını talep etmesi, Çin tarafından Uygurların tehdit olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Bugün kamuoyunda Çin'in politikaları İslam ve Türk karşıtlığı olarak algılanmakla birlikte bu politikaların temeli Doğu Türkistan'ın jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik konumundan kaynaklanmaktadır. Bugün var olan sorunun arkasındaki temel sebep, basit bir İslam/Türk düşmanlığı ve toprak sorunu değil, Çin'in güvenlik ve jeopolitik algısı ile bölge halkı üzerinde uyguladığı politikalarlardır. Çin yönetimi bölgede baskı ve şiddet politikalarını arttırdıkça bölgede etnik temelli ayrılıkçı hareketler meydana gelmektedir.

1. Amaç ve Yöntem

Değişken dinamikler üzerine kurulu uluslararası toplumun, Çin'in Doğu Türkistan politikalarına karşı tutumu ise dönemsel olarak değişim göstermektedir. Bu sebeple, Çin'in Doğu Türkistan bölgesi üzerinde yürüttüğü politikaları analiz etmek ve politikalara karşı uluslararası toplumun tutumunu incelemek bu makalenin asıl amacıdır. Doğu Türkistan Sorunu toplumsal, kültürel, sosyal, ekonomik ve politik açıdan çok boyutlu ve karmaşık bir sorundur. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgenin konumunu dikkate alarak jeopolitik ve güvenlik algısı ile

bölgede istikrarın sağlanması amacı ile bir dizi politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar zaman içerisinde ılımlı ve yumuşak düzeyden, sert ve baskıcı hale dönüşmüştür. Nitekim Çin'in bölgeye uyguladığı bu politikalar bugün bölgede sınıfsal farklılık ve gelir eşitsizliği gibi sorunlar yaratırken bölgenin etnik temelli çatışmacı yapısını ise daha fazla arttırmakta ve istikrarsız yapısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda makalede Çin'in politikaları analiz edilirken şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Çin, Doğu Türkistan'a yönelik hangi politikaları uygulamaktadır?
2. Çin'in, Doğu Türkistan politikaları zaman içerisinde ne şekilde değişiklik göstermiştir?
3. Çin'in, Doğu Türkistan'a yönelik politikalarının Doğu Türkistan halkı üzerindeki etkileri nelerdir?
4. Uluslararası toplumun Doğu Türkistan sorunu ve Çin'in politikalarına karşı tutumu ne şekildedir?

Realist perspektiften yürütülen çalışmada, Çin'in, Doğu Türkistan politikaları aktör düzeyinde analiz edilmiş ve inceleme yapılırken ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Üç ana başlık altında yürütülen makalede, ilk olarak Doğu Türkistan sorunu çerçevesinde Doğu Türkistan'ın tarihi, geçmişten bugüne Çin ile ilişkileri ortaya koyulmuş ve aynı zamanda bölgenin Çin ve diğer aktörler açısından önemi irdelenerek bugün Doğu Türkistan'da istikrarsız yapıya neden olan sorunun tanımı yapılmıştır. İkinci olarak, Çin'in Doğu Türkistan politikalarının analizi yapılmış ve hangi politikaların uygulandığı ve bölge halkına etkileri açıklanmıştır. Son olarak, Çin'in politikalarına karşı uluslararası toplumun tutumu ve bölgede insan hakları ihlalleri bakımından bir inceleme yapılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin, Doğu Türkistan politikalarını anlamlandırabilmemiz ve meselenin siyasi ve stratejik noktalarına değinebilmemiz açısından, tarihsel süreç içerisinde Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan

ilişkilerini ele almamız doğru olacaktır.

Tarihsel veriler göz önünde bulundurulduğunda, Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan arasındaki ilk etkileşim Hun Hanedanlığı¹ döneminde başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.² Nitekim burada önemli bir hususun üzerinde durulması gerekmektedir. Çinli tarihçi ve uzmanların savunduğu; “Doğu Türkistan, Çin tarihi topraklarının bir parçasıdır.” Tezi, Hun Hanedanlığı dönemine dayanmaktadır. Çinliler, M.Ö. 60 yılından itibaren Doğu Türkistan topraklarının Çin’in bir parçası olduğunu savunmaktadır. Tarihi verilere göre, M.Ö. 140, M.Ö. 59, M.S. 73, 448, 657 ve 744 yıllarında ÇHC, Doğu Türkistan’ı işgal etmeye girişmiştir.³ Ancak bu işgallerin hiçbirinde Doğu Türkistan, kati bir suretle Çin hâkimiyeti altında kalmamıştır.

5

744 yılında bugünkü Moğolistan topraklarının bulunduğu bölgede ilk kez tarih sahnesine çıkan Uygurlar, bölgede Uygur Kağanlığını kurmuşlardır. Uygur Kağanlığı, 8. Yüzyılın ortalarından 9. Yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık bir asır boyunca bölgenin hâkimi olmuştur. 10. ve 12. Yüzyıllar arasında Doğu Türkistan coğrafyasında İslamiyet’in yayılması ile birlikte Moğol akınları gerçekleşmiştir. 14. Yüzyılın ikinci yarısından 15. Yüzyılın ortalarına kadar Doğu Türkistan’a Çin akınları gerçekleşmiş, ancak 1755 yılına kadar bölgeye Moğol soyundan gelenler hâkim olmuştur. Nitekim Çin’in bölgeye tam anlamı ile hâkim olması 1759’dan sonra gerçekleşmiştir.⁴

1764-1790 yılları arası Doğu Türkistan coğrafyasına egemen olan Mançular, burada idari sistemi değiştirerek Doğu Türkistan’ı Cungarya ve Kaşgarya olmak üzere iki

¹ Hun Hanedanlığına karşı ilk temas Han Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Han Hanedanlığı Çin’de M.Ö 206-M.S 220 yılları arasında hâkimiyet sürmüş olan bir hanedanlıktır. Bazı kaynaklara göre ise Çin’in Doğu Türkistan bölgesine yönelik ilk teması Wu Hanedanlığı zamanında olduğu belirtilmektedir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Türköz, Ahmet, **Doğu Türkistan’da İnsan Hakları**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 3.

² Manolya Paker, “Uluslararası Hukuk Bakımından Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Politikalarına Bir Bakış”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017, s. 95.

³ Emin Mohammed Bughra ve Çinli devlet adamı Dr. Chu Chia Hua’nın 1951 ve 1952 yılları arasındaki mektuplaşmalarında, Dr. Chu Chia Hua’nın “Doğu Türkkistan, Çin tarihi topraklarının bir parçasıdır.” tezine karşılık verdiği cevabın özeti şeklindedir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Emin Mohammed Bughra, **Eastern Turkistan’s Struggle For Freedom And Chinese Policy**, İstanbul: Osmanbey Mat. T.L.S., 1954, s. 23-25.

⁴ Kenan Dağcı ve Mustafa Keskin, “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Sayı: 2, 2013, s. 13.

eyaletle ayırmışlardır. Eyaletin merkezi yönetimi için bir genel vali ve iki eyalete de ayrı birer vali atanmıştır. 1815 yılına kadar Mançular ciddi bir tehdit altında kalmadan Doğu Türkistan'daki egemenliklerini korumuşlardır. Mançuların, idari sistem üzerinde yaptığı kurumsal değişimler sonucu Doğu Türkistan'da şehir devlet sistemi yürürlükten kaldırılmış ve bölge merkezi devlet hayatından uzaklaşmıştır.⁵ 1816'dan itibaren Mançuların bölge halkına uygulamış olduğu ağır baskı ve yaptırımlar neticesinde Doğu Türkistan'da ayaklanmalar başlamıştır.

1865 yılına gelindiğinde, Mançu Hanedanlığı zayıflamış ve ayaklanmalar sonucu istikrarsızlaşan bölgede Yakup Bey, Turfan ve Urumçi'yi ele geçirmiş ve iki ayrı eyaletten oluşan Doğu Türkistan'ı bir çatı altında birleştirmiştir. Bu dönemde Orta Asya bölgesinde dönen büyük oyunlar neticesinde Rusya'nın Batı Türkistan'ı işgaline karşılık, İngiltere Yakup Bey Devleti'ni⁶ desteklemiştir. İngiltere, bu devleti Rusya ve Çin'e karşı bir tampon bölge olarak kullanmayı amaçlamıştır. Nitekim Yakup Bey Devleti, Osmanlı, İngiltere ve Rusya tarafından bu dönemde resmen tanınmıştır. Ancak Yakup Bey'in zamansız ölümü bölgedeki bütün dengeleri alt üst etmiştir. 1877'de Yakup Bey'in ölmesi ile birlikte Çin bölgeye tekrar egemen olmuştur. 1884'e kadar Çin tarafından Hsu-Ju adı ile idare edilen Doğu Türkistan, 18 Kasım 1884 tarihinde Çin İmparatorunun emri ile Çin'in 19. vilayeti olarak "Xinjiang"⁷ ismini almıştır.⁸

1911 yılında Çin'de Mançu Hanedanlığı'nın egemenliğine son verilmiş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Doğu Türkistan toprakları ise cumhuriyet ordusu tarafından yarı-otonom statüsü ile geri alınmıştır. Cumhuriyet döneminde de Doğu Türkistan'da tablo aynı olmuş ve Han egemenliği altında düzenli bir şekilde baskı

⁵ Amine Tuna, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, İstanbul: İHH Yayınları, 2012, s. 50.

⁶ Yakup Bey Devleti, bölgede güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Yakup Bey'in ileri siyasi zekâsı ile İngiltere ve Rusya kontrollü bir biçimde idare edilmiştir. Önemli diplomatik hamleler ile devlet İngiltere ve Rusya tarafından tanınmıştır. Bu dönemde Yakup Bey, din, kültür ve soy bağı olan Osmanlı Devleti'nin hilafetini kabul etmiş ve hutbeler Osmanlı sultanı adına okunmuştur. Buna karşılık ise Osmanlı sultanı, Yakup Bey Devleti'ne askeri teçhizat ve askeri eğitmen yardımında bulunmuştur.

⁷ Xinjiang, Çince "yeni toprak, yeni sınır" anlamına gelmektedir.

⁸ R. Kutay Karaca, "Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2007, s. 221-222.

altında tutulmuştur.⁹

Çin'in kurucu ismi olan Sun Yet Sen, Doğu Türkistan bölgesinde çoğunlukta bulunan Uygurları, Hanların alt etnik grubu olarak nitelendirmiştir. Nitekim bölgeye göçler başlamış ve bölgenin Çinli yöneticiler tarafından idare edilmesi bu dönemde başlamıştır. Cumhuriyet döneminde Doğu Türkistan'da, Uygur ayrılıkçılığı bir üst seviyeye çıkmıştır. 1930'da bölge valiliğine getirilen Jin Shuren, bölgede vergileri arttırmış ve Han Çinlilerinin bölgeye yerleştirilmesi bu dönemde başlamıştır.¹⁰ Bunun sonucunda Doğu Türkistan'da yeniden ayaklanmalar başlamıştır.¹¹

Ayaklanmalar neticesinde, 1933 ve 1944 yılları arasında Doğu Türkistan'da iki kez bağımsızlık ilan eden Uygurlar, Çin ve Sovyet Rusya tarafından bastırılmıştır. 1933'te İslamiyet, kardeşlik ve bağımsızlık ilkeleri üzerine kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Sovyet Rusya¹² ve İngiltere tarafından kendi içlerindeki azınlık grupları kışkırtabileceği düşüncesi ile tanınmamıştır. Nitekim kurulan yeni devlet, bir taraftan Çin diğer taraftan Sovyet Rusya ile uğraşırken, kendi içerisinde ise yönetim kadrosunun sürtüşmeleri ile uğraşmaktaydı. 1933 yılından 1944 yılına kadar geçen süreçte Doğu Türkistan'daki azınlık halklar sıkıntılı bir dönem geçirmiş ve Sovyet Rusya ile Çin tarafından baskı altında tutulmuştur. 1944 yılında ikinci kez bağımsızlık ilan eden Uygurlar, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

1945 yılında Çin, Doğu Türkistan'da ayaklanmalar sonucu meydana gelen bağımsızlık hareketlerini ılımlı bir yol ile çözmek istemiştir. Bu bağlamda Çin hükümeti, Doğu Türkistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ali Han Töre ile görüşmelere başlamıştır. 12 Temmuz 1946 tarihinde sonlanan görüşmeler neticesinde anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Doğu Türkistan kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan haklarını elinde barındırmak kaydı ile Çin'e bağlı kalacaktır. Hükümet

---

⁹ Erkan Avcı, "Doğu Türkistan Sorunu", **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, No: 1391, 11 Aralık 2018.

¹⁰ Ayaklanmalar 1931 yılında Kumul'da başlamış, 1933 yılında ise Turfan ve Hotan bölgesinde devam etmiştir.

¹¹ Yelda Demirdağ, "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, 2014, s. 238.

¹² Bu dönemde, Batı Türkistan olarak adlandırılan bölgedeki Türk Devletleri, Sovyetler Birliği egemenliği altında bulunmaktadır. Bu bakımdan, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunan Türk Devletlerine bağımsızlık için örnek olabileceği endişesi ile baskı altında tutulmuştur.

ise on beş Doğu Türkistanlı ve on Çinli olmak üzere yirmi beş kişiden oluşacaktır.¹³ İklil Kurban'a göre anlaşma pratikte Doğu Türkistan halkına özerk hak ve statüsü vermiş olmasına rağmen gerçekte Sovyet Rusya ve Çin tarafından tertip edilen bir oyundur.¹⁴ Nitekim anlaşma ile Çin, Doğu Türkistan'da askeri varlığını arttırmıştır. Yeni hükümetin Çin yanlısı kişilerden kurulması yeni ayaklanmaları meydana getirmiştir. 1947 yılında yönetim kadrosunda yapılan bir dizi değişimler neticesinde, Dr. Mesud Sabrı Vali, İsa Yusuf Alptekin Genel Sekreter ve Canım Han Hacı ise Maliye Bakanlığı görevlerine getirilmiştir.¹⁵

1949 yılında Çin iç savaşındaki mücadeleyi Mao Zedong kazanmış ve yönetime komünist rejim egemen olmuştur. Mao yönetimi, Doğu Türkistan'daki ortak yönetimi kaldırmış ve 1951 yılına kadar Doğu Türkistan bölgesinde meydana gelen ayaklanmaları bastırmıştır. Nitekim komünist rejim, Doğu Türkistan'daki egemenliğini güçlendirmek amacı ile Askeri Kontrol Komiteleri kurmuştur. Rejime karşı olan 72.703 kişi idam edilmiş ve 150.000'den fazla Doğu Türkistanlı ise göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁶ 1 Ekim 1955'te Doğu Türkistan eyalet statüsünden çıkartılarak, günümüzdeki Sincan-Uygur Özerk Bölgesi adını ve statüsünü almıştır.¹⁷

Doğu Türkistan ve Çin'in tarihsel süreç içerisinde sıklıkla etkileşime girmesine tarihçiler farklı yorumlamalar getirmiştir. David Ho'ya göre, Çin'in Doğu Türkistan topraklarını sıklıkla işgal etmesinin altında yatan temel sebep ekonomiktir. Doğu Türkistan'da bulunan zengin yer altı kaynaklarının bulunması ile at, inek, koyun, keçi vb. hayvan türlerinin zenginliğinden ötürü Çin'in ilgi odağı olmuştur. Owen Lattimore'a göre, Çin sınır güvenliği içgüdüleri ile hareket etmiştir. Sınırlarını korumak adına, tehdit oluşturan unsurları devlet sınırlarından uzaklaştırmak istemiş

¹³ Kenan Dağcı ve Mustafa Keskin, A.g.e., s. 14.

¹⁴ İklil Kurban, **Şarki Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1944-1949)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 84.

¹⁵ Enis Şahin, "Doğu Türkistan'daki Son Gelişmelerin Tarihi Arka Planı", 13.02.2017, **Uyghurcongress**, <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistandaki-son-gelisimelerin-tarihi-arka-plani/>, 26.05.2020.

¹⁶ Enis Şahin, "Doğu Türkistan", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 3, 1995, s. 120.

¹⁷ Cumhuriyet, Sincan Uygur Özerk Bölgesi, 06.07.2009, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sincan-uygur-ozerk-bolgesi-71916>, 09.11.2020.

ve güvenli bölge yaratmak istemiştir.¹⁸

Bu bağlamda, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Doğu Türkistan, bütün medeniyetler için bir köprü görevi görmüştür. Nitekim çalışmamıza konu olan iki aktörün etkileşiminde yoğun olarak Doğu Türkistan coğrafyasının, jeopolitik ve jeostratejik konumunun önemli olmasında, yer altı kaynakları, doğal sınır güvenliği, geçiş hatları ve ticaret yolları üzerinde bulunması etken olurken, bugün Doğu Türkistan çatışma bölgesi olma özelliğini sürdürmektedir.¹⁹

1.1. Doğu Türkistan'ın Stratejik Konumu ve Önemi

Bir siyaset bilimci ve bürokrat olan Brzezinski, Avrasya'nın önemine vurgu yaparak, Avrasya'nın dünyanın en önemli jeopolitik merkezi olduğunu ve Avrasya'ya hâkim olan bir gücün dünyanın en önemli üç bölgesinden ikisini kontrol edebileceğini belirtmiştir.²⁰ Bu bağlamda, Avrasya'nın kalbi olarak nitelendirebileceğimiz Orta Asya bölgesinin en önemli merkezlerinden birisi Doğu Türkistan'dır.

Doğu Türkistan, Çin'in beş özerk bölgesinden biridir. Çin Halk Cumhuriyeti içerisindeki resmi adı "Xinjiang Uyghur Otonom Bölgesi"dir. Çin'in özerk bölgeleri arasında ise en büyük olanıdır. Demografik olarak Doğu Türkistan'ın, tarihi ipek yolu gibi önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunmasından dolayı bölgede kültürel çeşitlilik mevcuttur.²¹ Uygurlar başta olmak üzere farklı Türk etnik gruplarının yanında diğer etnik azınlıkların da yaşadığı çok çeşitli demografik bir yapı mevcuttur. 2010 yılı verilerine göre bölge halkının %49.68'i şehirde, %50.32'si ise kırsal kesimde yaşamaktadır.²²

---

¹⁸ Ahmet Türköz, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 4.

¹⁹ Manolya Paker, A.g.e., s. 95.

²⁰ Erkin Ekrem, "Çin'in Orta Asya Politikaları", **Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme ve Araştırma Dizisi**, Yayın No: 04, Ankara, 2011, s. 16.

²¹ Seda Vurgun Yılmaz, "1850-1950 Yılları Arasında Seyahatnamelerin Işığı Altında Doğu Türkistan Şehirleri", **Asia Minor Studies**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2018, s. 120-133.

²² Greg, Fay, **The Bingtuan: China's Paramilitary Colonizing Force in East Turkestan**, Washington, DC: Uyghur Human Rights Project, April 2018.

Tablo 1. Doğu Türkistan Bölgesi Başlıca Etnik Gruplar²³

Etnik Gruplar	Yüzde Oranları
Uygur	%46.52
Han	%40.57
Kazak	%7.02
Hui	%4.54
Kırgız-Özbek-Taci	%1.56
Moğol-Tibet-Tatar	%0.88
Diğer..	%1.131

Doğu Türkistan, coğrafi bakımdan Tibet, İç Moğolistan ve Mançurya dâhil olmak üzere Çin topraklarının beşte birine denk gelmektedir.²⁴ Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan ile sınır komşusudur. Tanrı Dağları Doğu Türkistan'ı, kuzeyde Cungarya Havzası, güneyde Tarım Havzası olmak üzere iki yapılı doğal havzaya ayırmaktadır.²⁵

Doğu Türkistan konumu gereği Orta Asya'nın önemli merkezlerinden birini oluşturduğu için Çin'in elinden bırakmak istemediği bir bölgedir.²⁶ Doğu Türkistan, günümüzde doğu ve batı enerji kaynaklarının geçiş noktasıdır. Bu bağlamda, Doğu Türkistan, bugün kültürel ve ekonomik anlamda doğu ve batı arasından bir köprü görevi üstlenmektedir.²⁷ Başka bir ifade ile Doğu Türkistan, Avrupa ve Asya'yı aynı zamanda Sibiry ve Güney Asya'yı birbirine bağlayan yolların kesişim noktasında bulunmaktadır. Doğu Türkistan, Çin'in kara yolu üzerinde batıya açılan tek kapısı konumundadır.

Doğu Türkistan, yer altı kaynakları bakımından da son derece önemli topraklara sahip bir bölgedir. Petrol, kömür ve doğalgaz gibi stratejik yer altı kaynaklarına sahiptir. Çin'in petrol rezervlerinin %35'inin Doğu Türkistan'da olduğu tahmin edilmektedir.

²³ The China Story, Wiki/Sincan_Uygur_Özerk_Bölgesi, www.thechinastory.org/lexicon/xinjiang, 02.05.2020.

²⁴ Erkin Alptekin, "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 22, 1988, s. 143-158.

²⁵ Dünya Uygur Kurultayı, "Doğu Türkistan Coğrafyası", 11.09.2007, <https://www.uyghurcongress.org/tr/%E5%9C%B0%E7%90%86/Uyghurcongress>, 02.05.2020.

²⁶ Erkan Avcı, "Doğu Türkistan Sorunu", **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, No: 1391, 11 Aralık 2018.

²⁷ Fatih Şen, "Çin'in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 7-8, Temmuz-Ağustos 2009, s. 124-134.

Çin’de yapılan bir yer altı kaynakları araştırması neticesinde, Doğu Türkistan’da 10,3 trilyon m³ doğalgaz ve 2.19 trilyon ton kömür yatağı olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda kaynaklar Çin’in doğalgaz kaynaklarının %34’üne ve kömür kaynaklarının %40’ına denk gelmektedir.²⁸ Bölgede Karamay yakınlarında hidrokarbon, Urumçi ve Hami yakınlarında ise 56 maden ocağından yılda 8-9 milyon ton kömür çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan’da toplam 118 çeşit değerli maden yatağının olduğu tahmin edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Doğu Türkistan’daki boru hatları, tren ve kara yolları ile Çin’in merkezi Asya ile bağlantı kurmasını kolaylaştırmakta ve Doğu Türkistan’ın sahip olduğu ekonomik fırsatlar bölgenin önemini ortaya koymaktadır.²⁹

Doğu Türkistan’ın jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik önemini Çinli Tuğgeneral Liu Yazhou’nun 2010 yılında kaleme aldığı *Batı Bölge Teorisi* isimli çalışmasında şu ifadelerle çok net bir şekilde görmek mümkündür:³⁰

11

“Bugün Doğu Türkistan’ın Çin’deki konumu sadece coğrafi bakımdan önemli bir tampon bölge olmasının yanında Çin’in enerji güvenli açısından da vazgeçilmez stratejik önem oluşturmaktadır. Avrasya kıtasının merkezinde bulunan Doğu Türkistan, Avrasya’nın Kıtasa Köprüsünün boğazı rolünü üstlenmektedir. Orta Doğu, Orta Asya ve Çin’i birbirine bağlayan en önemli yollardan birisidir ve aynı zamanda komşu ülkelerin her anlamda kaynak ve pazarlarını kullanmak için de en uygun bölgedir. Bu bakımdan Doğu Türkistan, tanrının Çinlilere verdiği en büyük ve en güzel hediyedir.”

1.2. Doğu Türkistan Sorununun Karmaşık Yapısı

Orta Asya, geçmişten günümüze anlaşmazlıkların çoğunlukla yaşandığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya bölgesinin merkezi noktasında yer alan

²⁸ Ayşe Nihal Karaman, **Kimlik ve Güvenlik Perspektifinden Çin Halk Cumhuriyeti’nin Doğu Türkistan Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2019.

²⁹ “Yuvarlak Masa Toplantısı: Doğu Türkistan’ın Dünü, Bugünü ve Yarını”, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Temmuz 2009, s. 4.

³⁰ Liu Yazhou, “Batı Bölge Teorisi (Çin’in Büyük Doğu Türkistan Politikası)” 01.09.2018, <http://www.sinoturknews.org/bati-bolge-teorisi-cinin-buyuk-turkistan-politikasi/>, **Sinoturknews**, 02.05.2020.

Doğu Türkistan ise bu bölgenin barış, istikrar ve güvenliği açısından önemli bir konuma sahiptir. Çin'in "Batıya Marş" politikasının merkezinde yer alan bu bölge, aynı zamanda Çin için enerji kaynakları ve ticaret yollarının kesiştiği noktadır. Nitekim Asya'nın ortasında bulunan ve stratejik bir üs konumunda olan Doğu Türkistan, Çin için Asya'daki barış ve güvenliğin sağlanabileceği tek nokta olarak görülmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan arasındaki anlaşmazlıkların nedeni kamuoyunda genellikle etnik ve dini değerler yönünde gündeme gelmektedir. Nitekim Han ve Uygurlar arasındaki çatışmayı anlayabilmek için çatışmanın arka planına bakmak doğru olacaktır. Bu bağlamda bölgede iki farklı aktör üzerinden dönen anlaşmazlığı ve çatışmayı bu iki aktörün görüş ve tezleri üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti resmi perspektifinden baktığımızda Doğu Türkistan, ayrılıkçı ve bağımsız hareketin olduğu, bu bağlamda bir takım politikalar ile halkın Çin kültürüne entegre edilmesi çabasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, Mao'nun tüm eyaleti Sincan Uygur Özerk bölgesi olarak adlandırdığı 1957'den bu yana olan gelişmelere bakıldığında, Mao'nun Uygur Özerk Bölgesi oluşturma kararı komünizm diyalektğine, özellikle Stalin'in milliyet politikalarına dayanmaktadır. Stalin ve daha sonra Mao, özerk bölgelerin yaratılmasını ve Komünist Parti sosyalizmi altında kullanılamayacak olan yerel kimlikleri folklorik bir şekilde asimile etmeyi ve bağımsız kültürel kimliklerin geçici olarak tanımlanmasını ön görmekteydi. Bu nedenle özerk bölgelerin oluşturulması yalnızca bir taktikti, çünkü ulusal özerklik fikri sonunda komünizm altında anlamsız bir siyasi kavram haline gelecektir.³¹

Bu bağlamda sorunun tanımlanmasında ilk etken, Komünizm ideolojisinin diyalektik inşasına dayanmaktadır. Değişken dinamikler üzerine kurulu olan uluslararası sistemin getirdiği stratejik olgular çerçevesinde, komünizm diyalektiği bir bakıma jeopolitik ve jeostratejik öneme evrilmiştir. Bu bakımdan Doğu Türkistan, bulunduğu

³¹ Graham Fuller ve S. Frederick Starr: "The Xinjiang Problem", *Central Asia- Caucasus Institute*, 2003, s. 6.

konumu itibari ile Çin'in batıya açılan kapısıdır. Bir nevi Çin'in Ukrayna'sıdır.³²

Bölgenin stratejik açıdan Çin için önemli bir bölge olmasından kaynaklı olarak bölge halkının kültürel kimliği üzerinde baskı kurulması ve böylelikle kimliklerinin değiştirilmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak, Doğu Türkistan sorunu ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan birçok sorunun bir araya gelmesi ile oluşmuş karmaşık sorunlar ağıdır.

2. Çin'in Doğu Türkistan Politikaları

Çin Halk Cumhuriyeti'nin temel yönlendirici düşüncesi olan "Üç Temsil Teorisi" Çin'in gelişim taleplerinin ve ileri Çin kültürünün temsili ile Çin halkının çıkarlarına dayanmaktadır.³³ Bu bağlamda Çin'in ulusal devlet politikalarının çıkarları, "Üç Temsil Teorisi"ne göre temelde devletin bekası ve toplumun refahı olmak üzere iki nokta üzerinde durmaktadır.

Devletin bekası için öncelikle devletin güvenliği hedeftedir. Devlet güvenliği olgusu sadece askeri anlamda değil egemenlikten siyasi düzene kadar ülke, toprak, ekonomi, kültür ve teknoloji güvenliğine kadar uzanmaktadır. Devletin güvenliği sağlandığı takdirde, devletin bekası sağlanmış olacaktır. Halkın refahı söz konusu olduğunda ise ilk hedef kalkınmadır. Kalkınma olgusu sadece iktisadi alanda değil kültürel kalkınmadan ahlaki kalkınmaya kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, ulusal devlet politikalarının çıkarlarını bu şekilde tasnif eder ve bu hedef doğrultusunda bir strateji uygular. Bu bağlamda bir yandan devletin güvenliğini sağlama stratejisi yürütülürken diğer yandan kalkınma temel amaçtır.

Çin Halk Cumhuriyeti için ulusal politika çıkarları düzleminde güvenlik ve kalkınmanın önünde engel olarak gördüğü bölge ise Doğu Türkistan'dır. Bu bağlamda, Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Rusya, güneyinde ise Hindistan'ın bulunmasından dolayı Doğu Türkistan, Çin'in Orta Asya ve Avrupa'ya ulaşması için

---

³²Graham Fuller ve S. Frederick Starr, A.g.e.

³³ Çin Komünist Partisi'nin temel düşünce yapısı Marksizm temelinde Maoizmdir. Maoizm ise temelde Komünist ideolojinin gücüne dayanmaktadır. 1976'da Mao'nun ölümü ile birlikte ideoloji temelli Çin Komünist Partisi'nin düşünce yapısı 1978'de Deng Xioping'in yönetime geçmesi ile birlikte ekonomiye yönlendirilmiştir. 2002 yılında, Çin Komünist Partisi'nin 16. Kongresinde Çin Komünist Partisi'nin temel yönlendirici düşünce yapısı üç temsil düşüncesi olarak Marksizm, Maoizm ve Deng Xioping Teorisi olarak kabul edilmiştir. ORI Online, "Üç Temsil Düşüncesi", 04.11.2012, <http://turkish.cri.cn/862/2012/11/04/1s144092.htm>, 09.11.2020.

bir kapıdır. Başka bir ifade ile Doğu Türkistan, Çin'i batıya bağlayan bir köprüdür. Nitekim Çin için önemli olan bu bölge, Çin'in rakipleri için de önemlidir. Bu sebeple, Çin ulusal politika çıkarları doğrultusunda Doğu Türkistan'ı, Orta ve Güney Asya'nın merkezine dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi için Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı ve bağımsız hareketler olarak ifade edebileceğimiz istikrarsız yapının sona ermesi gerekmektedir.

Çin'in, Doğu Türkistan üzerinden uyguladığı istikrar politikalarını tarihsel temelleri üzerinden yola çıkarak Nur Shahadah Jamil, geçmişten günümüze dört aşamada toplayarak incelemiştir. Bu bağlamda Jamil'e göre birinci aşama 1949-1976 yılları arası dönemdir. 1949'da Mao, Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettikten sonra Orta Asya devletleri ile etnik, dini ve kültürel anlamda bağı bulunan Doğu Türkistan halkının ayrılıkçı ve bağımsız hareketler izleyebileceği düşüncesi ile bölgede toprak bütünlüğünü korumak amaçlı adımlar atmış ve Doğu Türkistan'ın, Çin'e entegre edilmesini kolaylaştıracak hoşgörü politikaları uygulanmıştır. 1955 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin kurulması ile bölge halkının özerklik hakları Pekin yönetimi tarafından sınırlandırılmış olmasına rağmen Doğu Türkistan'da halk, bölge yönetiminde kısmen söz sahibi olmuştur. Aynı zamanda Birleşik Cephe Politikası ile Doğu Türkistan'daki dini uygulamalar ve sosyal yapılara çok az müdahale söz konusu olmuştur. 1958'de Mao'nun, Büyük İleri Atılım Planı çerçevesinde, Doğu Türkistan'daki hoşgörü politikaları tersine dönmüştür. Bu bağlamda Mao'nun kolektivizasyon ve sanayileşme hareketine Sovyet Rusya ve Çin ilişkileri eklenince, Doğu Türkistan halkına karşı kültürel dışlama, asimilasyon ve siyasal saldırılar gerçekleşmiştir. 1950 ve 1976 arasında, yaklaşık üç milyon Han Çinlisi, Doğu Türkistan'a göç etmiştir. 1966 ve 1976 yılları arasında kültür devriminin etkisi ile Han olmayanlar az gelişmiş millet sembolü haline gelmiştir.³⁴

İkinci aşama ise 1977-1990 yılları arası dönemdir. Mao'nun 1976'da ölmesi sonucunda kültür devrimi sona ermiş ancak devrimin etkileri devam etmiştir. Çinli

---

³⁴ Nur Shahadah Jamil, "China's Xinjiang Policy: An Analysis Based On The Theory Of Relative Deprivation", *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics and Strategic Studies*, 38 (1), 2011, s.148.

devlet adamları, bu süreçteki sıkı politikaların Uygurlar arasında ayaklanmalara neden olabileceğini fark etmiştir. Bu bağlamda 1978-1979 yılları arasında, Deng Xioping'in ekonomik reform ilan etmesi ile birlikte Doğu Türkistan'da hoşgörölü ve ılımlı ekonomi, kültür ve dini politikaların uygulanmasının önünü açmıştır. Bu dönemde Uygurlar kendi kültür ve tarihlerini öğrenme imkânı bulmuşlardır. Ancak 1980'lerden itibaren Çin genelinde boy gösteren öğrenci protestoları, 1989 Tianamen Olayı ve 1990 Barın Olayları³⁵ sonrasında Uygurların bağımsızlık isteyebilecekleri şüphesi ile yeniden baskı politikaları başlamıştır.³⁶

Üçüncü aşama 1991-2000 yılları arasındır. 1990 yılında Sovyet Rusya'nın çöküşü ile Orta Asya Devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, Çin içerisinde Doğu Türkistan'da İslami ayaklanmaların başlaması korkusunu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple, 1996 yılında kurulan Şangay Beşlisi³⁷ ile birlikte bölge devletleri Uygurlara karşı etkisiz hale getirilmiştir. Nitekim bu süre zarfında Çin yönetimi, Doğu Türkistan'daki yoksulluğun halkın asıl sorunu olduğuna vurgu yaparak bölgede ekonomik gelişime önem vermiştir. 1999'da "Batıya Marş" politikası ile Doğu Türkistan'a Çin'in iç kesimlerinden göçler devam ederken, bölgenin ekonomik kalkınma ile istikrarlı bir hale gelmesi amaçlanmıştır. Çin, bölgenin ekonomik kalkınmasına önem verirken, 1992 yılında Urumçi olaylarının yaşanması, Çin'in daha baskıcı politikalar uygulamasına yol açmıştır.³⁸

Dördüncü ve son aşama 2001-2009 yılları arasındır. 11 Eylül 2001'de Amerika

---

³⁵ 4 Haziran 1989'da hükümet baskılar ve ekonomik kriz sonucu özgürlük, demokrasi ve insan hakları söylemleri üzerine düzenlenen Tianamen gösterileri Çin tarafından kanlı bir biçimde bastırılmıştır. 5 Nisan 1990'da ise Doğu Türkistan'ın Barın kenti sakinleri ÇKP tarafından doğu yasağı ve Han göçü politikalarının durdurulmasını istemişlerdir. Halkın bu istekleri ÇKP tarafından reddedilince halk hükümet konağına yürüyüş düzenlemiştir. Bunun üzerine Pekin yönetimi halka sert karşılık vererek orantısız güç kullanımı bölge halkının kurtuluş mücadelesine dönüşmüştür. Çin, Barın ilçesine 22750 asker sevk ederek olayları bastırması ve büyük yıkım gerçekleşmiştir. Çin resmi verilerine göre olaylar sırasında 170 kişi öldürülmüş 350 kişi ise tutuklanmıştır. Ancak bir bebeğin üzerinden 70 merminin çıkması resmi verilerin doğruluğuna şüphe düşürmektedir. Bkz.: Mustafa Bag, "Binlerce Öğrencinin Hayatını Kaybettiği Tiananmen Katliamında Neler Yaşandı?", 03.06.2020, <https://tr.euronews.com/2020/06/03/binlerce-ogrencinin-hayatini-kaybettiği-tiananmen-katliami-neden-yasandi-cin-komunist>, **Euronews**, 07.11.2020.

³⁶ Nur Shahadah Jamil , A.g.e., s. 150.

³⁷ AVİM, "Şanghay İşbirliği Örgütü (Şanghay Beşlisi) Nedir?", **Avrasya İncelemeleri Merkezi**, 21.11.2016, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/SANGHAY-ISBIRLIGI-ORGUTU-SANGHAY-BESLISI-NEDIR>, 10.11.2020.

³⁸ Mustafa Keskin, **Çin'de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2013. s. 75.

Birleşik Devletleri'nde meydana gelen terör saldırıları, uluslararası sistemde güvenlik politikalarının değişmesine yol açmıştır. Nitekim 11 Eylül sonrasında Doğu Türkistan'daki politikalar baskı ve şiddet içeren bir hale dönüşmüştür. Çin, Doğu Türkistan İslam Hareketi'ni, El-Kaide ve Taliban ile bağlantılı olduğu yönünde rapor hazırlayarak kamuoyuna sunmuş ve Çin uluslararası toplumu dönemsel olarak arkasına almıştır. Bu durum Çin'e, Doğu Türkistan'da şüpheli bulunduğu herhangi bireyi tutuklama ve infaz etme imkânı sunmuştur. Sonuç olarak 11 Eylül sonrası dönemde, Çin'in Doğu Türkistan üzerindeki gayri resmi politikaları meşrulaşmış ve halk üzerinde siyasi, sosyal baskı ve şiddet artmıştır.³⁹ Bu bağlamda Çin'in Doğu Türkistan politikalarının temellerini oluşturan nüfus ve göç, eğitim, dil ve kültür, ekonomi ve terörizm politikalarını ele almakta fayda vardır.

2.1. Nüfus ve Göç Politikası

Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Doğu Türkistan'a yönelik uyguladığı en temel politikaların başında nüfus ve göç politikası gelmektedir. Nüfus ve göç politikası düzleminde Çin, Doğu Türkistan'da bölgesel jeopolitik üstünlük sağlamakta⁴⁰ aynı zamanda halkın gelişmiş Çin kültürüne yönlendirilmesini⁴¹ hedeflemektedir. Jeopolitik üstünlük bağlamında Doğu Türkistan'ın stratejik konumu göz önünde bulundurulduğunda, Çin'e dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı Çin, Doğu Türkistan'da bir savunma mekanizması ile tampon bölge yaratma amacındadır. Bu bağlamda Çin'in nüfus ve göç politikasının arka planındaki en temel etkenlerden biri 1950'lerde Doğu Türkistan'da oluşan Sovyet Rusya tehdididir. Nitekim Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan'daki etkisini kırmak isteyen Pekin, nüfus arttırıcı politikalar uygulamaya başlamıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise temel savı jeopolitik üstünlük ve sınır güvenliği olan

³⁹ Nur Shahadah Jamil, A.g.e., s. 154.

⁴⁰ Özgür Körpe, "Doğu Türkistan'da Yeni Nesil Çatışmanın İki Boyutu: Şiddet Dışı ve Silahlı Mücadelelere İlişkin Stratejik Bir Analiz", *Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları* içinde Ed. R. K. Karaca, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010, s. 25-26.

⁴¹ Manolya Paker, "Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikalarına Bir Bakış", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017, s. 93-109.

nüfus politikasının amacında değişimler gözlenmiştir. Bölgesel kalkınma amacı ile Doğu Türkistan'da, "Aile Planlaması ve Tasarruf" adı altında Uygurlar üzerinde nüfus kontrolleri uygulanmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Doğu Türkistan'ın "Batı Bölgelerin Kalkındırılması" projesi içerisine alınması ile birlikte Çin yönetimi tarafından bölgeye Han göçleri başlatılmıştır. Bu bağlamda Pekin yönetimi tarafından Han nüfusa Doğu Türkistan'a göç etmeleri karşılığında vergi muafiyeti, iş garantisi ve yüksek maaş gibi teşvik edici politikalar uygulanmıştır. Bölgeye göç eden Han nüfusunun kendilerini psikolojik anlamda "Sincanlı" veya "Doğu Türkistanlı" olarak hissetmeleri için çeşitli medya kurum ve kuruluşları aracılığı ile sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda sayısal ve oransal veriler üzerinden bölgeye uygulanan göç politikasına bakıldığında, 1949 yılı itibarıyla Doğu Türkistan nüfusunun %80'ini Uygurlar oluştururken bunun yanında Kazak, Özbek ve Kırgız azınlık nüfusu ile bu oran %90'ları bulmaktaydı.⁴²

Doğu Türkistan'daki demografik yapının değişimini daha detaylı ve oransal olarak ifade etmemiz gerekirse, 1949'da Doğu Türkistan'da %4 Çinli bulunurken günümüzde bu oranın %40'lara kadar yükseldiğini ifade etmek mümkündür.⁴³

Tablo 2. 2010-2015 Yılları Arası Doğu Türkistan Demografik Değerleri

Etnik Gruplar	2010	2015
Uygur	10.001.302	10.019.758
Han	8.829.994	9.573.424
Kazak	1.418.278	1.514.814
Hui	983.015	980.359

Bölgeye göçlerin oransal olarak artması bölgenin sınır güvenliği hedefinden çıkmasını ve azınlık nüfusun gelişmiş kültüre entegre edilmesini amaçlar haline gelmiştir. Yakın dönem verileri olan 2010 ve 2015 yılları arasındaki beş yıllık dönem içerisindeki bölgedeki Han nüfus artışı 743.430 iken, Uygurların nüfus artış oranı 18.456'dır. Bu bağlamda Doğu Türkistan'daki Han nüfusunun artışı ekonomik,

⁴² Mahluf, Macide, "Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası", Ed. Özkan Uygurca, **Hür Doğu Türkistan Sempozyumu**, İstanbul: İHH Araştırma Yayınları Birimi, 2010, s. 135-144.

⁴³ Yusuf Sayın ve Merve Koçak, "Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar", **Journal of Ottoman Civilization Studies-Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 3 (4), 2017, 10-14.

sosyal ve kültürel alanlarda çatışmalara neden olurken bölge halkının yapısal olarak da dışlanmasına sebebiyet vermektedir. “Batı Bölgelerinin Kalkındırılması” projesi çerçevesinde, Doğu Türkistan’daki ekonomik gelişim ile birlikte bölgede kurulan işletmelerin büyük bir çoğunluğuna Han nüfusundan olan kişiler sahip olurken, Doğu Türkistan’daki iş gücünün büyük bir bölümüne de sahip olmuşlardır. Bu durum bölge halkı açısından gelir seviyesinin düşmesi ve gelir eşitsizliğine neden olmuştur. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri Kongresi’nin İnsan Hakları Raporunda bu durum çok net şekilde ifade edilmiş ve bölgedeki işçilerin %99’u ve bölgede faaliyet gösteren üretim sektörünün %95’ini Hanlar’ın oluşturduğu öne sürülmüştür.⁴⁴

Çin Halk Cumhuriyeti nüfus politikası bağlamında 1979 yılından itibaren Doğu Türkistan bölgesinde doğum kontrol uygulaması yapmaktadır. Bu bağlamda özellikle azınlık nüfus üzerinde etkili olan bu politikaya göre kadınların hamile kalması devlet iznine tabi tutulmaktadır. Bölgeye doğum görevlileri atanarak zaman zaman ilçe ve köylerde izinsiz çocuğu olanların tespiti yapılmaktadır.⁴⁵ Bu tür uygulamalar yoluyla bölgedeki azınlık nüfusunun düşürülmesi amaçlanmaktadır. Burada 1990’lı yıllarda Doğu Türkistan’da meydana gelen Barın Olaylarının başlamasının arka planında yatan sebeplerden birinin doğum kontrol uygulamasının olduğunu vurgulamak gerekir.

Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti’nin nüfus ve göç politikaları çerçevesinde İnsan Hakları Örgütü’nün tespitlerine göre şöyle bir sıralama yapılması mümkündür:

1. Yoğun göç sebebi ile bölgede meydana gelen işsizlik,
2. Doğu Türkistan’da, Çinlilere göre azınlık halkın eğitim, iş ve maaş konularında dışlanmasına neden olarak bölgede sınıfsal farklılıklar üzerinden meydana gelen eşitsizlik,

⁴⁴ Congressional-Executive Commission On China: **One Hundred Sixteenth Congress**, First Session, Annual Report, 18 November 2019.

⁴⁵ Gülnihal Altın Öztürk, “Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan ve İnsan Hakları İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, s. 67-79.

3. Doğu Türkistan'daki azınlık halkın kültürlerini ifade edememeleri ile birlikte din, eğitim, kültür, ekonomi ve sosyal alanlarda psikolojik şiddete maruz kalmaları⁴⁶

Sonuç olarak Çin Halk Cumhuriyeti resmi politikaları çerçevesinde sistematik bir şekilde Doğu Türkistan bölgesini göçe teşvik ederek bölgenin sınır güvenliği ve ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanılmasını amaçlamıştır. Bunun yanında bölgeye yoğun biçimde olan göç ile birlikte Çin ve Uygurlar arasındaki sınıfsal farklılıklar meydana gelmiş ve bölgenin çatışma alanı olmasına etken bir rol izlemiştir.

2.2. Dil, Eğitim ve Kültür Politikası

Dil, eğitim ve kültür politikası, nüfus ve göç politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim 1949'dan 1960'lı yıllara kadar Doğu Türkistan'da Uygurlara dil, eğitim ve kültür bağlamında sistemleştirilmiş çift dilli eğitim programları uygulamasıyla oğu Türkistan'daki azınlıklar kendi dilleri ile eğitim görme hakkına sahip olmuşlardır.⁴⁷ Ancak çift dilli eğitim sistemi zaman içerisinde yalnız Çincenin hâkim olduğu bir eğitim sistemine dönüşmüştür. Bu bağlamda, eğitim ve dil politikası çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan azınlık halkının dilsel ve kültürel anlamda yüksek Çin kültürüne entegre edilmesini amaçlamıştır. Bu politikasının temelleri komünist diyalektiğine bağlı kalarak tek tip toplum yaratma düşüncesine dayanmaktadır. Başka bir ifade ile Çince konuşan bir Çin halkı yaratma düşüncesi mevcuttur. Bu duruma bir örnek vermek olarak Sovyet Rusya'yı gösterebiliriz. Sovyet Rusya'nın en temel hedeflerinden birisi Rusça konuşan bir Sovyet halkı yaratmaktı. Bu sebeple 1920-1930 yılları arasında Kafkas ve Orta Asya bölgesindeki halkların kullandığı Arap alfabesini, önce Latin daha sonra ise Kiril alfabesine dönüştürmüştür.⁴⁸ Bu kapsamda Doğu Türkistan'daki Uygurların kullandığı Arap alfabesi Pinyin⁴⁹ temelinde Çin alfabesine dönüştürülmüştür.

⁴⁶ HRW, "China: Massive Crackdown in Muslim Region", 09.09.2018, **Human Rights Watch**, <https://www.hrw.org/tr/news/2018/09/10/322198>, 31.05.2020.

⁴⁷ Erkin Emet, Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim, **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)**, Ankara, 2007.

⁴⁸ Mokhammad Akhiyadov, "Rusya'nın Dil Politikası", 21.12.2018, **İnsamer**, https://insamer.com/tr/rusyanin-dil-politikasi_1863.html, 01.06.2020

⁴⁹ Pinyin, Standart Mandarin dili için Çince yazı dilinde kullanılan romanizasyon sistemidir. Çince karakterlerin Latin alfabesi olarak yazılıp okunabilmesini sağlayan sistemdir.

6 Nisan 1990'da meydana gelen Barın Olayları neticesinde Çin'in Doğu Türkistan'a yönelik politikalarında ciddi bir değişim meydana gelmiştir. Bunların başında eğitim, dil ve kültür politikalarında sert ve sistematik değişimler gelmektedir. Bu bağlamda Doğu Türkistan'da siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda Çince kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Okullarda Çince bir zorunlu dil olarak kabul edilmiş ve azınlık bölgeleri dâhil olmak üzere bütün eğitim kurumları kitaplarının dili Çince olarak değiştirilmiştir. 1990'dan yılından önce Çin kökenli olmayan çocuklar ortaokulun ilk yılından itibaren Çince eğitime geçerken, 1990'dan sonra Çince eğitimi ilkökul birinci sınıfa kadar düşmüştür. Burada belirtmek gerekir ki 1982'de onaylanan Çin Anayasasının 4. Maddesinde; "Çin Halk Cumhuriyeti içerisindeki bütün etnik gruplar eşittir. Devlet, azınlıkların yasal hak ve hürriyetlerini garanti altına alır. Tüm azınlıklar kendi dillerini kullanma, geliştirme, kendi gelenek ve alışkanlıklarını koruma ve değiştirme özgürlüğüne sahiptir"⁵⁰ şeklinde yer almaktadır.

1990'lı yıllardan günümüze kadar geçen sürede, Çin Anayasası'nda açık bir şekilde koruma altına alınan azınlık hakları ihlal edilerek Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde azınlık dillerinin kullanımının yayılması, Çin Komünist Partisi tarafından bir tehdit⁵¹ olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Çin'in Doğu Türkistan üzerinde uygulamış olduğu dil politikası, hem yüksek Çin kültürüne entegre etme hem de tarihsel ve kültürel geçmişi bulunan Orta Asya Devletleri ile Doğu Türkistan'ın etkisini azaltarak yalnızlaştırma amaçlı olduğu yönünde değerlendirilebilir.

Pekin yönetiminin dil ve eğitim üzerinde yapmış olduğu düzenlemeler üniversite düzeyinde daha katı durumdadır. 1990'lı yılların başından bu yana üniversitelerde Mahdarin Lehçesi ile seviye tespit sınavları yapılmaktadır. Mayıs 2012'de, Sincan Üniversitesi'nde yapılan bir konuşma sırasında, üniversitelerde Uygurca eğitim dili verilmeyeceği açıklanmıştır. Bu bağlamda üniversitelerde Uygur dili ve edebiyatı üzerine lisans eğitimini tamamlayan öğrencilere, dersler sırasında Uygurca yazılan

⁵⁰ Aurora Elizabeth Bewicke, "Silencing the Silk Road: China's Language Policy in the Xinjiang Uyghur Autonomous Regio", *San Diego International Law Journal*, Sayı: 1, 2009, s. 136-139.

⁵¹ Doç. Dr. Erkin Ekrem, ekonomik ve sosyal araştırmalar merkezinin düzenlemiş olduğu bir konferansta Çin'in, Çince'den farklı dil konuşan bölge ve azınlıkları tehdit olarak algıladığını belirtmiştir.

şiir veya yazıların okutulması ve öğretilmesi yasaklanmıştır. Doğu Türkistan bölgesinde “Dil Polisi” olarak adlandırılan bir grup, Çin’in uyguladığı dil politikalarının uygunluğunu sağlamak amacıyla bölgede teftişler yapabilmektedir.⁵²

Doğu Türkistan bölgesinde medya kurum ve kuruluşlarının yayın dilleri Çinceye çevrilmiştir. Nitekim televizyon programları ve yayın kuruluşlarının Çince yayın yapma⁵³ zorunluluğu vardır. Kitap, gazete vb. bilgi kaynaklarında Uygur dili kullanımı yasaklanmış ve Uygur dilinde olan kitapların yakılması söz konusu olmuştur. Nicolas Becquelin’in hazırladığı rapora göre, Çin Hükümeti Doğu Türkistan’da yayınlanan 188 dergiden 52’sini hassas içerik oluşturduğu gerekçesi ile yasaklamıştır.⁵⁴ Aynı zamanda Doğu Türkistan’daki Özerk Bölge Yönetimi “İllegal eserlere karşı yüz günlük katı bastırış” adı altında olağanüstü toplantı düzenlemiş ve 215,943 adet Uygurca kitaba el koyarak yakmıştır.⁵⁵ Nitekim Amerika Birleşik Devletleri İnsan Hakları Ülke Raporunda Çin’in uygulamaları hakkında, “kültürel kimliğin gururunu vurgulayan Uygurlar, Çin hükümeti tarafından taciz edilmekte ve alıkonulmaktadır.” ifadeleri yer almıştır.

Çin’in dil ve kültür politikası içerisinde değerlendirebileceğimiz Doğu Türkistan halkına karşı uyguladığı bir başka uygulaması “Kardeş Aile Projesi”dir. 2014 yılında Çin hükümeti tarafından başlatılan bu proje ile büyük bir bölümünü Han Çinlilerinin oluşturduğu Çin Komünist Parti üyesi görevlileri tarafından kültürel değişim, dil ve eğitim kapsamında Türk ve Müslüman ailelerin evlerini ziyaret ederek, onlarla birlikte yaşamaları sağlanmaktadır. 2017 yılında “Ulusal Birlik ve Aile Etkinlikleri” ile Türk ve Müslüman ailelerin yanında kalan Çinliler vasıtasıyla ailelerin Çince öğrenmesi sağlanmakta ve aynı zamanda kültürel değişim amaçlanarak, günlük faaliyetlerin yanında siyasi bilgiler verilmektedir. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Şi Cinping’in düşüncelerini benimsemeye yönelik dersler ile ailelerin Çin kültürüne katılımı sağlanmaktadır. Çinli yetkililer “Kardeş Aile

⁵² Aurora Elizabeth Bewicke, A.g.e., s. 136-139.

⁵³ Yazar ve çevirmen olan Abdulghani Memetemin, haber makalelerini Çinceden, Uygur diline çevirdiği ve Doğu Türkistan Bilgi Merkezi’ne resmi konuşmalar göndererek devlet sınırlarını ihlal ettiği gerekçesi ile 9 yıl hapse mahkum edilmiştir.

⁵⁴ Nicolas Becquelin, “Criminalizing Ethnicity: Political Repression in Xinjiang”, **Human Rights in China**, Sayı: 1, 2004, 39-46.

⁵⁵ Mesh’el Uyghur Guruppisi, “Çin Milyonlarca Uygurca Kitabı Yakıyor”, **Freedomsherald**, http://www.freedomsherald.org/ET/petition/petition8_tr.html, 18.04.2020.

Projesi'nin etnik gruplar ile olumlu ilişkiler kurulabilmesi amacıyla yapıldığını savunsa da realist bir perspektiften bakıldığından bu projenin Doğu Türkistan'a yönelik bir çeşit gözlem politikası olduğunu söylemek mümkündür.

Kültürel bağlamda "Kentlerin Dönüştürülmesi" projesi kapsamında tarihi, kültürel ve sanatsal yapılar Doğu Türkistan'da tahrip edilmektedir. Nitekim Doğu Türkistan'ın en eski şehri olan Kaşgar'da Hanlık Medresesi gibi önemli eserlerin bulunduğu yapılar, proje kapsamında yıkılarak yerlerine yenileri yapılmaktadır. Bu bağlamda, tarihi eserleri korumayı kendisine görev edinen Pekin Kültür Koruma Merkezi Başkanı Wu Lili, Çin'in "Kentlerin Dönüştürülmesi" projesine karşı çıkararak konu hakkında '*Kaşgar bir Çin kenti olsaydı kültürel yıkım uygulanır mıydı? Çin kültüründen başka kültürel varlığı istemeyen Pekin yönetimi bir milletin simgesi olan Kaşgar gibi tarihi bir şehri yok etmek üzere*'⁵⁶ ifadelerini kullanarak serzenişini belirtmiştir. Bu bağlamda, Çin yönetimi Birleşmiş Milletlere azınlık halkların eğitimi, kültürü ve dilleri konusunda garanti vermiş ve bu konu üzerinde yaptığı çalışmaları belirtmiştir. Ancak günümüzde Çin Anayasasının 4. maddesinde belirtilen ve Birleşmiş Milletlere verilen garantilerin söylemleri ile uygulamaları arasında çelişkiler bulunmaktadır. Nitekim kendi dil ve kültürlerini kullanmayan azınlık halkın Çin'in politikaları sonucunda baskı altında olması, bölgenin her anlamda çatışmacı yapısını arttırmaktadır.

2.3. Ekonomi Politikası

Çin'in, Doğu Türkistan'a yönelik politikaları genelde kamuoyunda etnik temelli politikalar olarak algılanmaktadır. Nitekim bu konuya tek bir yönden bakmak son derece yanıltıcı olacaktır. Çin'in, ekonomik çıkarları, enerji kaynakları ve Doğu Türkistan'a yönelik ekonomi politikalarını görmezden gelmek bilgi eksikliğine neden olacaktır.

Doğu Türkistan bölgesi Çin'in uzay ve nükleer programları için stratejik bir alana dönüşmesinin yanında, petrolün potansiyel gelişimiyle birlikte Rusya ile ortak

---

⁵⁶Mesh'el Uyghur Guruppisi, A.g.e.

sınırlarının bulunmasından dolayı, Doğu Türkistan'da bulunan petrol ve doğalgaz rezervleri Çin Halk Cumhuriyeti için önemli bir hale gelmiştir.⁵⁷ Nitekim Doğu Türkistan'ın jeopolitik konumu gereği, Orta Asya enerji hatlarının geçiş yolu üzerinde bulunması, Çin'e her anlamda ekonomik yarar sağlamaktadır. Aynı zamanda Çin ihracatının büyük bir bölümünün deniz yolu ile yapılmasından dolayı Doğu Türkistan'a inşa edilen demir yolları ve kara yolları ile Avrupa'ya ulaşması, Çin'i hem yüksek navlun⁵⁸ ücretlerinden hem de deniz yolu üzerinden yapılan ihracatta meydana gelebilecek ek maliyetlerden kurtulmasını sağlayarak ekonomik anlamda fayda sağlayacaktır.⁵⁹

Doğu Türkistan'ın, Çin için bu derece önemli olmasından dolayı, Çin hükümeti Doğu Türkistan'daki istikrarsız yapının ancak ekonomik gelişim çerçevesinde çözülebileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda günümüzde "Batı Bölgelerinin Kalkındırılması Projesi" ile Doğu Türkistan'ın ekonomik gelişimi sağlanmaktadır. Projenin temeli, Deng Xiaoping tarafından 1980'li yıllarda hazırlanan 'İki Genel Strateji' isimli bir plan ile ortaya atılmıştır.⁶⁰ Nitekim bu plana göre öncelik olarak Çin'in dış dünya ile bağlantısı kurulacak ve daha sonra doğunun gelişimi ile birlikte sırası ile orta ve batı Çin'in kalkınması için uygulamalara başlanacaktır. Başka bir ifade ile "İki Genel Strateji"nin mantığı önce kolay sonra zor daha sonra daha zor şeklinde işlemektedir. Nitekim orta ve batı Çin'in kalkındırılması ile Çin'in, batıya ulaşımının kolaylaşmasının yanında artan enerji ihtiyacının giderilmesi de kolaylaşmış olacaktır. Çin yaptığı ticaretin büyük bir bölümünü güney bölgelerinden yürütmeyi hedeflese de Sovyet Rusya'nın dağılması ile birlikte, Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan devletlerin ortaya çıkması, Çin için yeni pazarlar oluşmasının yanında Doğu Türkistan bölgesinde bulunan petrol, doğalgaz ve çeşitli yer altı kaynaklarını Çin için daha mühim hale getirmiştir.

⁵⁷ Raphael Israeli, "China's Uyghur Problem", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 4, No.1, 2010, s. 89-101.

⁵⁸ Deniz ve nehir yolu ile taşınan eşyalar için taşıma hizmeti karşılığında gemi şirketine ödenen bedeldir. Navlun bedeli resmi anlaşma ve/veya sözleşmeye göre uygulanmaktadır.

⁵⁹ Başak Kaya, **Doğu Türkistan Sorununun Siyasal ve Hukuksal Boyutları ve Uluslararası Yansımaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2016.

⁶⁰ İdil Alparslan Bilgiç, "Bir Bölgenin Kalkınma Hikâyesi: Batı Çin", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)**, Ocak 2013.

Çin, Doğu Türkistan bölgesindeki istikrarsızlıkların ancak ekonomik kalkınma ve gelişme ile çözülebileceği varsayımından hareket ederek 2000 yılından itibaren “Batı Bölgelerinin Kalkındırılması” projesi kapsamında Doğu Türkistan’a yatırımlar yapmaya başlamıştır. Nitekim belirtmek gerekir ki yapılan ekonomik yatırımlar bölgenin istikrarsız yapısını daha da alevlendirmiştir. Çin’in esas amacı istikrarsızlık temelinde kendisinin ekonomik faaliyetlerini güçlendirmektir. Proje kapsamında Doğu Türkistan bölgesine ve diğer batı eyaletlerine kara, hava, tren yolları, enerji boru hatları ile tarım, sanayi alanında gelişmeler sunularak halk için iş imkânı oluşturulmuştur. Günümüzde bölgede 74 sanayi şehri ve ilçe, 29 liman, 2 kargo havalimanı, 94 sanayi parkı, 2707 fabrika, 11862 tarım kooperatifi ve şirketi, 3656 banka ve 102 özel finans kurumu bulunmaktadır.⁶¹

Nitekim Tablo 3’e göre Doğu Türkistan bölgesi her yıl düzenli olarak büyüme ve gelişme kaydetmiştir. Ancak bölgenin ekonomik olarak gelişmesi, bölge halkı açısından sosyoekonomik anlamda baskı altında kalmalarına neden olmuştur. Bölgenin gelişmesi ile birlikte Çin yönetimi, Çin’in Doğu kesimlerinden Doğu Türkistan’a göçlere teşvik etmiş ve bu göçler sonucunda bölgenin demografik yapısının tahribatına ve gelir eşitsizliğine yol açmıştır. Bölgeye göç eden Han Çinlileri bölgedeki yatırım olanaklarının büyük çoğunluğundan faydalanmaktadır. Doğu Türkistan’da kurulan fabrika ve diğer üretim merkezlerinde dil ve kültürel anlamda zorluk çeken azınlık halk Hanlara göre daha az tercih edilmektedir. Bu durum Doğu Türkistan’da azınlıklar arasında gerilime ve çatışmaya neden olmaktadır.

Tablo 3. Doğu Türkistan Bölgesinin 2009-2014 Yılları Arası Büyüme Oranları

Yıl	Büyüme Oranı	GSYİH/Milyar (Yuan)
2009	%8.1	4.274
2010	%10.6	5.427
2011	%12	6.6
2012	%12	7.505
2013	%11	8.44
2014	%10	9.273

⁶¹ Omirbek Hanayi, “Sincan Uygur Özerk Bölgesinin Günümüzdeki Ekonomik Yapısı”, **Eurasian Research Institute**, 18-24.10.2006, No: 86, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_86.pdf, 26.04.2020.

Kırsal kesimde yaşayan ve daha çok tarım ile geçinen halk, ekonomi politikasının getirdiği dengesizlikten muzdarip olmaktadır. Nitekim bölgede tarım vergilerinin yükseltilmesi ile birlikte çiftçiler hasatlarını değerinin çok daha az fiyatına satmak durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda bölgede meydana gelen gelir eşitsizliğinin temelinde coğrafi konum ile birlikte azınlıkların çalışma hayatında daha az tercih edilmesi yatmaktadır. Doğu Türkistan'da yaşayan azınlık halkın %50.32'i kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bu durum Doğu Türkistan'da sosyoekonomik gelişim çerçevesinde olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Son yıllarda bölgeye yapılan yatırımlar genel itibarıyla büyükşehirliere çok fayda sağlarken aynı zamanda çoğunlukla Han nüfusu için bir olanak haline gelmektedir.⁶² “Batı Bölgelerinin Kalkındırılması” projesi kapsamında, Doğu Türkistan bölgesine yapılan yatırım ve teşviklerin sonucu olarak Hanlıların bölgeye göçü, bölgedeki azınlıklar arasında projenin arka planında sadece Hanlıların göç etmesi yönünde bir düşüncenin hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır.⁶³

Sonuç olarak uygulanan ekonomi politikaları çerçevesinde bölgede yaşanan gelişmişliğin ve Han göçünün Doğu Türkistan'daki azınlıklar ile Hanlar arasında eşitsiz şekilde dağılması, Han ile azınlıklar arasındaki farklılıkları ortaya çıkararak, etnik temelli çatışmaya müsait olan bölgeyi daha da gergileştiren bir ortam meydana getirmiştir.

2.4. Çin'in Doğu Türkistan'a Yönelik Terörle Mücadele Politikası

Uluslararası sistemde 11 Eylül 2001 sonrası ulusal güvenlik algısının değişmesi neticesinde Çin'in Doğu Türkistan politikalarında köklü bir değişim meydana gelmiştir. Çin'in Doğu Türkistan'daki gayri resmi politikaları terörle mücadele kapsamı adı altında meşrulaşarak bir iç sorun haline dönüşmüştür. Bu bağlamda kısaca 1990'lı yıllardaki Orta Asya ve Doğu Türkistan bölgesi üzerinde durmak

⁶² Kenan Dağcı ve Mustafa Keskin, “Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Sayı: 2, 2013, s. 11-29.

⁶³ Nur Shahadah Jamil, “China's Xinjiang Policy: An Analysis Based On The Theory Of Relative Deprivation”, *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics and Strategic Studies*, 38 (1), 2011, 147-166.

gerekir.

1990'lı yıllar Orta Asya'da, İslamcı Hareketlerin yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Nitekim bu yıllarda Rusya ve Çeçenistan arasında çatışma mevcut, Tacikistan iç savaşın eşiğinde ve Özbekistan ise İslamcı hükümet kurmak isteyen gruplar ile mücadele vermekteydi. Orta Asya'ya böyle bir tablo hâkim iken bu durum Çin'i, Doğu Türkistan bağlamında rahatsız etmekteydi. Bunun sebebi ise Doğu Türkistan bölgesinde bulunan Müslümanların İslamcı Hareketlerden etkilenerek devlete karşı ayaklanmasından ve bölgede çatışma ortamı çıkmasından şüphe duymasıydı. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti 1990'lı yıllarda Doğu Türkistan'da "Sosyal Düzeni Sağlamak" adı altında bir dizi politikalar uygulamaya başladı. "Sosyal Düzeni Sağlamak" adı altında yürütülen politikalar sonucu Doğu Türkistan'da ibadethaneler kapatılmış, derneklere yasaklamalar ve baskılar getirilmiştir. Bunun yanında birçok birey hakkında mahkûmiyet kararı verilmiş ve uygulanmıştır. Uluslararası Af Örgütü'nün bildirisine göre 1997 yılından bugüne kadar 200'den fazla birey idam edilmiştir.⁶⁴

Çin Halk Cumhuriyeti, 2001 yılına kadar Doğu Türkistan'da yaşanan gerilimin varlığını uluslararası sahada reddeden bir yaklaşım sergilemektedir. 2001 yılından sonra Doğu Türkistan'da ayrılıkçı ve bağımsız faaliyetler adı altında ve genel anlamda uluslararası sahada Uygurlar ile özdeşleşmiş olan "Doğu Türkistan Terörist Güçlerine" karşı daha sert, baskıcı ve aktif politikalar uygulamaya başlamıştır. Nitekim Pekin, Doğu Türkistan muhalefetini ve kendisine yönelik eleştirilerini 'İslami Terörizm' ile eşleştirmiştir.⁶⁵

10 Ekim 2001'de Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sun Yuxi "*Doğu Türkistan terörist güçleri ile mücadelemizin uluslararası çabaların bir parçası olması yanında anlayış ve destek bulması*" gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶ Uluslararası

⁶⁴Uluslararası Af Örgütü Raporu, "Uygurlar Çin'in 'Terörle Savaş' Adına Uyguladığı Baskıdan Kaçıyor", **Amnesty International**, ASA 17/021/2004, 2004.

⁶⁵ Nihal Ayşe Karaman, **Kimlik ve Güvenlik Perspektifinden Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2019.

⁶⁶ Nicolas Becquelin, "Criminalizing Ethnicity: Political Repression in Xinjiang", **Human Rights in China**, Sayı: 1, 2004.

sahada terörizme karşı başlatılan savaşta Pekin, Doğu Türkistan'daki sözde terörist güçlere karşı uluslararası destek kazanma amacıyla Çin'de var olan Uygurların faaliyetlerini içeren bir bildiri yayınlamıştır. Kasım 2001'de yayınlanan bu bildiri; “*Doğu Türkistan İslam Hareketi (DTHİ), Doğu Türkistan teşkilatının Usame Bin Ladin ve Taliban ile işbirliği içerisinde olduğu terörist faaliyetleri*” şeklinde belgelemiştir.⁶⁷ Nitekim Çin'in yayınladığı belgeye göre Doğu Türkistan İslam Hareketi 162 ölüm ve 440 yaralının bulunduğu toplam 200'den fazla eylem gerçekleştirmiştir.⁶⁸ Bunun yanında Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin, Usame Bin Ladin ve Taliban ile işbirliği içerisinde olduğu ve ayrıca Pakistan ve Afganistan'da üyelerin eğitim gördüğünü ileri sürmüştür. 2002'nin Ocak ayında Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'daki terörist faaliyetler hakkında daha kapsamlı ve detaylı olan *Doğu Türkistan Terör Güçleri Suçlarının Sorumluluğundan Kaçamaz*⁶⁹ isimli bir kitap yayınlamıştır. Ancak bu iki resmi belgenin yayınlanma süreleri göz önünde bulundurulduğunda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin toplantısıyla aynı zamana denk gelmesi birçok araştırmacı, uzman ve akademisyen tarafından Çin'in Uygurları, küresel terörizme karşı savaş politikası bağlamında Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilendirmek istediğini belirtmiştir.

Kitabın yayınlanmasından 8-9 ay sonra hem Birleşmiş Milletler de hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde, Doğu Türkistan İslam Hareketi terörist grup olarak tanınmış ve Çin için bir tehdit unsuru olduğu uluslararası toplum tarafından onaylanmıştır. Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti Eylül 2002'de Amerika Birleşik Devletleri'nin 13224 sayılı Yürütme Emri ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1267 ve 1390 sayılı kararları çerçevesinde Doğu Türkistan İslam Hareketi'ni terör örgütü olarak tanıması⁷⁰ ve uluslararası yaptırımlar yapılmaya karar verilmiştir.⁷¹

⁶⁷ Ömer Kul, “Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terörü (1990-2011)”, **Türk Mecmuası Dergisi**, 23/2, Aralık 2013, s. 65-98.

⁶⁸ Amine Tuna, **Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, İstanbul: İHH Yayınları, 2012.

⁶⁹ Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: FMPRC, “East Turkistan terrorist forces cannot escape guilt”, 20.05.2004, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cech/chn/xwss/t114186.htm>, **Embassy of the People's Republic of China in the Swiss Confederation**, 09.11.2020.

⁷⁰ Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı ayrıntılı terör örgütü listesi için Bkz.: U.S. Department of State, Terrorist Exclusion List, <https://www.state.gov/terrorist-exclusion-list/>, 29.04.2020.

⁷¹ Sean Roberts, “Imaginary Terrorism? The Global War on Terror and the Narrative of the Uyghur Terrorist Threat”, **PONARS Eurasia Working Paper**, March 2012.

Burada göz ardı edilmemesi gereken bazı hususlar dikkat çekmektedir. Nitelim ilk olarak Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan İslam Hareketi altında ülke genelindeki Uygurları uluslararası toplumun gözünde ayrılıkçı terörist tehdit olarak ortaya çıkarmaya çalışmıştır. 11 Eylül sonrası yaşanan gelişmeler çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi politikalarının dışında Doğu Türkistan'a yönelik uyguladığı gayri resmi politikalarını teröre karşı savaş başlığı altında meşrulaştırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Doğu Türkistan İslam Hareketi'ni ayrılıkçı terör grubu olarak tanımlaması, objektif bir biçimde olmamıştır. Nitekim bu dönemde Asya'da başlayan İslamcı örgütlerin hareketliliği ve El-Kaide'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik saldırıları sonucu odak nokta İslamcı örgütler olmuştur. Bu bağlamda dönemin hassasiyet ve hareketliliğini göz önüne aldığımızda Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin Amerika Birleşik Devletleri tarafından terör örgütü olarak tanınması, yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti'nin belgelendirmiş olduğu verilere dayanmaktadır. İlerleyen dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri terör örgütlerinin araştırılması için adımlar atmış ve terörizm odakları takip merkezi kurmuştur. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri, Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin teşkilat, tarihçe ve Doğu Türkistan İslam Partisi ile olan ilişkisini dünyadaki askeri, kolluk ve istihbarat araçlarından elde edilen veriler yoluyla ortaya koymuştur.⁷²

Nitekim veriler incelendiğinde, verilerin yalnızca internet kaynaklı olması nedeniyle objektifliği üzerinde kuşklar uyandırmaktadır. Bunun yanında Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin geçtiğimiz son 10-15 yıl içerisinde herhangi bir faaliyetinin bulunmaması da kuşkları arttırmaktadır. Doğu Türkistan İslam Hareketi ya da onun teşkilat yapılanması olan Türkistan İslam Partisi'nin terör örgütü olarak algılanmasına ilişkin bazı strateji uzmanları ve akademisyenler farklı görüş ve düşünceler getirmişlerdir. Örneğin, İntelcenter'ın başkanı Ben N. Venzke, Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin Pakistan ve Orta Asya bölgesinde faaliyet gösteren birçok grubun şemsiye organizasyonu olduğunu ve ayrılıkçı, milliyetçi duygular

⁷² Ömer Kul, A.g.e., s. 65-98.

beslediğini savunmaktadır. Diğer taraftan Radio Free Asia'nın Uygur servisinin kıdemli editörü Ömer Kanat ise Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin, Doğu Türkistan merkezli bir Uygur grubu bile olamayacağını belirtmektedir.⁷³ Nitekim burada hassasiyet içeren bir husus vardır: Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin yaptığı eylemlerin bütün Uygurlara mal edilmesi objektif bir değerlendirme yapmamızı engelleyecektir.

Robert Sean'ın, Guantanamo kampında tutuklu bulunan Uygurlar ile yaptığı görüşmeler çerçevesinde tutuklu bulunan Uygurlar için Çin Halk Cumhuriyeti'ne Doğu Türkistan İslam Hareketi altında ayrılıkçı eylemlerde buldukları ve bu bağlamda Afganistan ve Pakistan'da bulunan eğitim kamplarının liderleri Hasan Mahsum tarafından eğitildikleri suçlamasıyla tutuklu bulunmaktadır. Uygurların verdikleri ifadelerde, Doğu Türkistan bölgesinde var olan Çin yönetiminin baskı ve şiddet politikalarına dikkat çekerek Çin hükümetinden memnun olmadıklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanında Doğu Türkistan İslam Hareketi ismini ilk defa duyduklarını ve Doğu Türkistan İslam Hareketi çerçevesinde küresel cihad anlayışını benimsemediklerini ve tavsiye etmediklerini ifadelerinde belirtmişlerdir. Nitekim Guantanamo'ya gelene kadar bu Uygurların çoğu Taliban ve El-Kaide ismini bile bilmediklerini ve faaliyetlerinden haberdar olmadıklarını vurgulamışlardır. Nitekim burada bulunan Uygurlar, Türkiye gibi yakın ülkelere mülteci olarak göç edebilmeleri için Pakistan ve Afganistan üzerinden hareket ettiklerini belirtmişler ve buradaki oluşan Uygur topluluğu için; *"Bizim gibi göç etmek için bir Uygur gitti, bunu duyanlar da gitti ve orada bir topluluk oluştu. Biz buna kamp deriz. Eğitim kampının başka ne anlama geldiğini bilmiyorum"* şeklinde ifade etmişlerdir.⁷⁴ Nitekim Guantanamo kampında tutuklu bulunan çoğu Uygur'un ifadeleri aynı şekilde ve birbirleri ile çelişmedikleri gözlenmektedir. Bu bağlamda çoğu Uygur terör suçlarından beraat ederek, mülteci olarak sığınmak istedikleri ülkelere geri gönderilmektedir.

Sonuç olarak, Doğu Türkistan İslam Hareketi adında ayrılıkçı terörist grubun

---

⁷³ CFR, The East Turkestan Islamic Movement (ETIM), 04.09.2014, **Council on Foreign Relations**, <https://www.cfr.org/backgrounder/east-turkestan-islamic-movement-etim>, 09.11.2020.

⁷⁴ Robert Sean, A.g.e.

varlığından şüphe duyulmamakla birlikte Doğu Türkistan İslam Hareketi'nin faaliyetleri bütün Uygurlar üzerine yıkılmaya çalışmakta ve Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'a karşı geçmişte uyguladığı sert politikalarını bir terör sorunu olarak yansıtarak uluslararası toplumda politikalarını meşrulaştırmıştır. Günümüzde Çin'in Doğu Türkistan'daki politikalarına bakıldığında, uluslararası toplumun tutumunda dönemsel olarak değişime yol açtığı göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim dinamik ve hareketli bir yapı üzerinde bulunan uluslararası sistem, dönemsel olarak çıkar hareketleri bağlamında tutumlarını değiştirebilmektedir.

3. Uluslararası Toplumun Tutumu

Çin'in Doğu Türkistan politikaları, 11 Eylül 2001 sonrasında uluslararası sahada meşrulaşmış ve Doğu Türkistan sorunu Çin'in bir iç sorunu olarak uluslararası topluma yansımıştır. 2001-2009 yılları arası dönemde Doğu Türkistan'da meydana gelen olaylar, uluslararası kamuoyunda genellikle terörist faaliyetler olarak nitelendirilmiştir. Ancak uluslararası toplumun Doğu Türkistan sorununa karşı hassasiyeti, 5 Temmuz 2009'da Urumçi'de meydana gelen olaylar neticesinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 5 Temmuz 2009'da Doğu Türkistan'da büyük bir bölümünü Uygur öğrencilerinin oluşturduğu kalabalığın, Çin'in Doğu Türkistan bölgesine yönelik baskı, şiddet, ayrımcılık, gelir eşitsizliği, kültürel yozlaşma ve fabrikalarda zorla çalıştırılma gibi uygulama ve politikalarına karşı protesto düzenlenmeleriyle başlamıştır.⁷⁵

Protesto gösterileri barışçıl amaçla yapılırken Doğu Türkistan azınlık halkının, hak ihlalleri bağlamında hak talep etmelerini yansıtmaktadır. Çinli yetkililer protestolara orantısız güç kullanarak karşılık vermesiyle gösteriler bastırılmıştır. Çin hükümeti olayların sorumlusunu Uygur Diasporası olduğunu savunurken, Temmuz 2009'da⁷⁶

⁷⁵ Mustafa Bag, "Çin'in Doğu Türkistan'da barışçıl gösterilere kanlı müdahalesinin 11. yıl dönümü", 04.07.2020, **Euronews**, <https://tr.euronews.com/2020/07/04/cin-in-dogu-turkistan-da-bar-sc-l-gosterilere-kanl-mudahalesinin-11-y-l-donumu>, 09.11.2020.

⁷⁶ 5-6-7 Temmuz 2009'da Doğu Türkistan'da meydana gelen olayların perde arkasını, Doğu Türkistan halkının, hak ihlallerine karşı barışçıl gösteriler düzenlemesi oluştururken, Çin'in gösterilere müdahale etmesinin arkasındaki gerekçe ise Uygurlu gençlerin Çinli bir kadına tecavüz etmesiydi. Nitekim 20 bin asker ve polis ile gösterilere müdahale eden Çin yönetimi, Urumçi'de üç gün içerisinde binlerce Uygur

Doğu Türkistan sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çin'in orantısız güç kullanarak gösterilere müdahale etmesi, uluslararası toplumdan birçok tepki almıştır. Olaylara karşı ilk tepki Avrupa Birliği dönem Başkanı İsveç'ten gelmiştir. İsveç gösteriler sonucu tutuklanan eylemcilere insan haklarına uygun muameleler yapılmadığını dile getirmiştir. Aynı zamanda Urumçi'de yaşanan olaylar neticesinde meydana gelen ölüm ve yaralanmalar dolayısıyla üzüntü duyduklarını açıklamıştır. Japonya'da ise Çin'in uygulamalarına karşı yürüyüşler düzenlenmiş ve Japon Dışişleri Bakanı meydana gelen olaylardan endişe duyduklarını ve Doğu Türkistan sorununu yakından takip ettiklerini dile getirmişlerdir. Başka bir uluslararası tepki ise Türkiye'den gelmiştir. Türkiye'de etnik, dini ve kültürel anlamda bağları bulunan Uygurlara karşı yapılanları gösteriler ve yürüyüşlerle dile getirilirken, yaşananların insan ayıbı ve vahşet boyutunda olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda 2009 yılı Doğu Türkistan sorunu bağlamında bir dönüm noktası olurken 2009 yılı sonrasında Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Komisyonu gibi örgütler, Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı politikaların insan haklarına aykırı olduğu gerekçesi ile raporlar yayınlamışlardır.

2014 ve 2016 yılları arasında Doğu Türkistan ile ilgili uluslararası kamuoyunu ve uluslararası toplumun tepkisini çeken başka bir olay ise Çin'in Doğu Türkistan'da "Yeniden Eğitim Kampı" adını verdiği kampların faaliyetleridir. Çin'in resmi açıklamasına göre "Yeniden Eğitim Kamp"ları dini ayrılıkçı ve aşırılıkçı düşüncelere sahip olan bireylerin eğitim kampları yardımı ile topluma kazandırılması için uğraşlar verilmektedir. Yeniden Eğitim Kamplarında toplam üç milyon Uygur, Kırgız ve Kazak olduğu belirtilmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortan Kaldırılması Komitesinin yeniden eğitim kampları ile ilgili hazırladığı Çin raporunda, "Yeniden Eğitim Kamp"larında bulunanların gözetim altında tutulduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda sürekli polis gözetimine maruz kaldıkları, telefonlarının inceleme ve denetleme altında bulunduğu, kamplarda bulunan bireylerin DNA örneklerinin alındığı ve yurtdışına çıkma yasaklarının uygulandığı belirtilmiştir. Yine aynı rapora göre, Kamplarda bulunan bireylerin dini

---

vatandaşın ölümüne neden olmuştur. Olaylar sonrasında ise Çin'in taciz iddialarının yalan olduğu uluslararası toplum tarafından belgelenmiştir.

özgürlüklerine karşı engelleyici politikalar uygulandığı vurgulanmıştır.⁷⁷

Dünya Uygur Kongresi'nin yayınladığı bir rapora göre ise Çin'in terörizm kavramını çok geniş boyut altında tanımladığı, bu sebeple Çin içerisinde 56 etnik grup arasında Hui Müslümanlarının dışında Uygur, Kazak, Kırgız gibi Müslüman azınlıkların dini faaliyetlerini “dini motifli terörizm” kavramı altında değerlendirdiği vurgulanmıştır.⁷⁸

Yeniden Eğitim Kampları ile ilgili Kasım 2019'da *The New York Times*'in yaptığı haber uluslararası toplumun Çin'in Doğu Türkistan politikalarına karşı tutumunu kısmen netleştirmiştir. Nitekim *The New York Times*'in haberine göre, Çin devlet adamlarının yeniden eğitim kampları ile ilgili yazışmaları kamuoyuna sızdırılmıştır. Kamuoyuna sızan 400 sayfalık yazışma belgelerinde en dikkat çeken ise “Doğu Türkistan halkına karşı kesinlikle merhamet yok”⁷⁹ ifadeleri gündem olmuştur. Bu bağlamda Avrupa Birliği Parlamentosu açıklama yaparak, Çin'in haklarında hiçbir suç unsuru bulunmayan Uygur, Kazak ve Kırgız bireylerin haksız yere tutuklanarak Çin'in baskı politikaları, gözaltı kararları ve insan hakları ihlalleri yaptığını belirtmiştir. Nitekim daha önce Avrupa Birliği'nde üst düzey diplomat olan üç kişinin Doğu Türkistan'ı ziyaret ettiği ve Çin'in bölgede insan hakları ihlalleri yaptığını dair görüşlerinin değişmediğini vurgulamıştır. Sonuç olarak ise Avrupa Parlamentosunda Çin'in “Yeniden Eğitim Kampı” adını verdiği toplama kamplarını kapatması için Avrupa Birliği kararı 505 oy ile kabul edilmiştir.⁸⁰

Çin'in Doğu Türkistan politikalarına karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu,

⁷⁷ UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination, **Concluding Observations on the Combined Fourteenth to Seventeenth Periodic Reports of China (including Hong Kong, China and Macao, China)**, CERD, 2018, s. 4-6.

⁷⁸ Parallel Submission to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) for the People's Republic of China (PRC), 96th Session, 6–30 August 2018, **World Uyghur Congress**, 2018, s. 4.

⁷⁹ The New York Times, “Absolutely No Mercy: Leaked Files Expose How China Organized Mass Detentions of Muslims”, **The New York Times**, 16.11.2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/16/world/asia/china-xinjiang-documents.html>, 08.06.2020.

⁸⁰ Mustafa Bag, “Avrupa Parlamentosundan Çin'e Toplama Kamplarını Hemen Kapat Çağrısı”, 21.04.2019, <https://tr.euronews.com/2019/04/21/avrupa-parlamentosu-dan-cin-e-uygur-toplama-kamplarini-derhal-kapat-cagrisi>, **Euronews**, 18.06.2020.

dönemin konjonktürüne karşı değişim göstermektedir. Nitekim 11 Eylül sonrası “Küresel Terörizme Karşı Savaş” politikası ile Doğu Türkistan sorununun ve Çin’in politikalarının meşru kılınması Amerika Birleşik Devletleri desteği ile olmuştur. Uluslararası sistemin dinamiklerine göre güç, güvenlik ve çıkar düzleminde 2009 yılı sonrası Amerika Birleşik Devletleri Çin’in politikalarına bir yandan destek verirken diğer yandan Uygur Diasporasının ülke içerisindeki çalışmalarına destek vermiştir. Bu sebeple Çin’in politikalarına karşı iki yönlü bir bakışı olan Amerika Birleşik Devletleri’nde, son dönemde yaşanan gelişmelere bakılırsa, Doğu Türkistan’da insan hakları ihlallerinin yapıldığı konusunda görüş birliği oluşmuştur. Bu bağlamda Çin’e karşı yaptırım kararı uygulama kararı verilmiştir. Özellikle Trump’ın yakın zamanda Çin ile ticaret savaşına girmesi neticesinde 9 Çinli şirkete,⁸¹ Doğu Türkistan’daki baskı politikaları ve hak ihlalleri olduğu gerekçesiyle Amerika Birleşik Devletleri Senatosu tarafından yaptırım uygulama kararı onaylanmıştır.

33

Uluslararası toplumun önemli aktörlerinden olan Rusya’nın, Çin’in Doğu Türkistan politikalarına karşı tutumuna baktığımız zaman, Rusya’nın Çin’in politikalarını desteklediği görülmektedir. Ancak bu desteklemenin arkasında bir dizi stratejik neden olduğu da görülmektedir. Nitekim Rusya yakın çevre politikası ile Orta Asya bölgesinde söz sahibi olmak istemektedir. Bu bağlamda Orta Asya’da Amerika Birleşik Devletleri’nin etkisini kırmak için Çin ile yakışlaştığını söyleyebiliriz. Rusya’nın Çin’i desteklemesinin arkasındaki başka sebep ise Çin ve Rusya arasındaki ortak sınır anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre Rusya’da Çeçenistan, Çin’de ise Doğu Türkistan bir iç sorun olarak kabul edilmiş ve herhangi bir müdahaleye karşı engellenmiştir. Bunun yanında 1945 yılında Sovyet Rusya ve Çin arasında imzalanan dostluk ve işbirliği anlaşması sonucunda, Çin, Moğolistan’ın bağımsızlığını tanımış ve Rusya Doğu Türkistan’ı bir iç sorun olarak kabul etmiştir. Ancak Rusya, zaman zaman Çin’in politikalarına karşı sert çıkışlar yapsa da genel anlamda ılımlı politikalar sergilemektedir. Bu bağlamda uluslararası toplumda Doğu Türkistan toplama kamplarının faaliyetlerine son vermesi için 22 ülkenin imzaladığı mektuba karşılık, Çin’in Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu’na hitaben yazdığı

⁸¹Kırım Haber Ajansı, “ABD’den 9 Çinli Şirkete Doğu Türkistan Yaptırımı”, **QHA**, 22.05.2020, <https://qha.com.tr/haberler/politika/abd-den-9-cinli-sirkete-dogu-turkistan-yaptirimi/203922/>, 18.06.2020.

mektuba Rusya tarafından destek verilmiştir. Rusya'nın dışında ise Suudi Arabistan, Venezuela, Küba, Kuzey Kore, Pakistan gibi 50 ülke mektubun altına imza atmıştır.

Bu bağlamda uluslararası toplum genel itibarıyla Çin'in politikalarına insan hakları bağlamında değerlendirme yaparak tepki gösterse de genel itibarıyla uluslararası sistemin dinamik yapısı göz önünde bulundurulduğunda ikili ilişkiler çerçevesinde Çin'in politikalarına karşı etkili bir adım atıldığı görülmektedir. Bunun yanında insan hakları raporları ile ortaya konan tespitlerin, uluslararası toplumda pek geçerli olmadığını ve Çin'in Birleşmiş Milletler içerisinde alternatif kurumlar yaratma çabası neticesinde, uluslararası kurumları etkisi altında bıraktığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Tarihsel perspektiften bakıldığında, Amerika Birleşik Devletleri'nin yanı sıra Rusya'nın geçmişte elde bulundurmak istediği "Orta Asya Koridoru"nun büyük bir bölümünü Doğu Türkistan'ın oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan Doğu Türkistan sadece günümüzde enerji ihtiyaçları gereği stratejik öneme sahip olmamış, geçmişte de uluslararası güçlerin egemen olmak istediği bir bölge olmuştur. Nitekim stratejik açıdan Doğu Türkistan'a sahip olan bir güç Orta Asya'ya sahip olmakla birlikte aynı zamanda bölgedeki gücünü Çin'e karşı kullanabilmektedir. Bu bağlamda Doğu Türkistan, Çin için bir tampon görevi görmekte ve Çin'in yumuşak karnını oluşturmaktadır. Denize uzak bir konumda olması, etrafının dağlar ve çöller ile çevrili olması ise Doğu Türkistan'ı doğal bir savunma merkezi haline dönüştürmektedir. Özetle Doğu Türkistan, Çin için doğal bir güvenlik kalkanı vazifesi görmektedir.

Doğu Türkistan'ın, Orta Asya'daki devletler ile tarihi, kültürel, etnik ve dini bağlarının bulunması, stratejik önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda Çin günümüzde Doğu Türkistan'ı, Orta ve Güney Asya'nın merkez noktası haline dönüştürerek Orta Asya ve Avrupa pazarına ulaşmayı hedeflemektedir.

Doğu Türkistan, geçmişten günümüze birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Stratejik konumu ile Çin ve diğer uluslararası aktörlerin güç çekişmelerine ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde Doğu Türkistan sorunu adı altında

bölgenin çatışma sahası olma özelliği sürerken, Doğu Türkistan sorununun sadece basit bir toprak sorunu veya kamuoyunda sıklıkla ele alınan Türk/İslam karşıtlığı olmadığı konusu çok açık ve net bir durumdur. Doğu Türkistan sorunun içerisinde toplumsal, kültürel, sosyal, ekonomik ve politik birçok bileşenin bulunması sorunun çok boyutlu yapısını oluşturmaktadır. Nitekim sorunun iki ana aktörü olan Çin ve Uygurlar arasındaki bu çok boyutlu sorunun temeli 1887 yılına kadar uzansa da genel itibari ile günümüzde sorunun perde arkasını Mao'nun komünizm diyalektiğine bağlı düşünceleri ve politikaları oluşturmaktadır.

Çin'in Doğu Türkistan bölgesi konusundaki jeopolitik ve güvenlik algısı, bu bölgeye hâkimiyet kurma çabasıyla ortaya çıkmıştır. Bu amaçla bölge halkına uygulanan baskı ve şiddet politikaları, Doğu Türkistan'ın çatışmacı yapısını oluşturmaktadır. Çin'in Doğu Türkistan'a yönelik uyguladığı politikaların ılımlı olduğu dönemlerde, bölge halkı açısından herhangi anlaşmazlık ortaya çıkmazken, sert politikaların benimsendiği dönemlerde bölgenin çatışmacı yapısının arttığı gözlemlenmektedir. Günümüz itibari ile değerlendirme yapıldığında, Çin'in artan enerji ihtiyacı çerçevesinde Doğu Türkistan'da bulunan stratejik yer altı kaynaklarının yanında, bölgenin Çin'in dışarıya açılan kapısı olması, bölgeyi Çin için önemli bir konuma getirmektedir. Nitekim Çin'in yükselen ticari faaliyetleri neticesinde Doğu Türkistan, Çin'in Orta Asya ve Avrupa pazarına ulaşması için önemli bir bölgedir. Bu bağlamda bölgenin istikrar ve güvenliği, Çin'in hassasiyet derecesini arttırırken Çin, bölgedeki istikrarsız yapının ekonomik gelişim ile çözüleceğini değerlendirmektedir.

Çin tarafından uygulanan ekonomi politikaları ile bölgenin ekonomik gelişmişlik düzeyinin artması hedeflenirken, Çin'in doğu kesimlerinden bölgeye olan göç artmıştır. Aynı zamanda bölgenin ekonomik yapısının gelişmesi özellikle Uygurlar başta olmak üzere Kırgız ve Kazak gibi halk gruplarının Han nüfusu karşısında eşit olmayan şartlar altında yaşamlarını sürdürmesine yol açmıştır. Bu bağlamda bölgenin ekonomik gelişiminin getirilerinden yararlanamayan azınlıklar ile Han nüfusu arasında gelir eşitsizliğinin hat safhaya ulaştığı gözlenmektedir. Bu durum, Han ve Uygurlar arasından çatışmaya etken olan bir faktördür. Diğer yandan Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı dil, eğitim ve kültür politikası bölge halkının Orta Asya devletleri ile bağlarının gerilemesine sebep olurken, Çin açısından bölgenin yüksek

Çin kültürüne uyumu kolaylaşmaktadır. Ancak realist bir perspektiften bakarsak, Çin Anayasası'nın 4. maddesinde belirtilen şartlara aykırı bir politika uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda bölge halkının eğitim dili olarak Çinceye zorlanması ve Çin kültürü içerisine entegre edilmesi bölge halkına kültürel saldırı yapıldığı şeklinde nitelendirilebilir. Bunun yanında çalışma sahaları bakımından değerlendirildiğinde Doğu Türkistan halkının Çince bilmeyen kesiminin iş bulma konusunda zorluk çektiği görülmektedir. Bölgeye yapılan göç teşvikleri de Han ve Uygurlar arasında bulunan çatışmayı arttırmakta ve bölgenin istikrarsız yapısını etkilemektedir. Bu bağlamda özellikle bölgede Han nüfusunun artması, azınlık gruplarının eğitim, dil, kültür, ekonomi, din ve sosyal alanlarda geri kalmasına neden olurken bölgede Han ve Uygur nüfusunun kendilerini güvensiz bir ortamda hissetmelerine neden olmaktadır.

Konuya insan hakları bağlamında bakıldığında, Doğu Türkistan halkının eğitim, dil, kültür ve din özgürlüğü konusunda baskı altında tutulması bölgeyi çatışmacı bir konuma getirirken, bölge halkının özerklik statüsünün getirdiği hakları Çin Halk Cumhuriyeti'nden talep etmesi ayrılıkçı ve bağımsız faaliyetler olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda özellikle uluslararası toplumda 2001 yılından sonraki gelişmelere dayanarak bölgedeki hak taleplerine karşı ayaklanmalar terörist faaliyetler olarak nitelendirilmiş ve Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı baskı ve şiddet politikaları uluslararası sahada meşruluk kazanmıştır. Nitekim Çin'in bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini alması Doğu Türkistan sorununun uluslararası toplumda Çin'in bir iç sorunu olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Günümüzde Çin'in Doğu Türkistan politikalarının temeli bölgenin jeopolitik, jeostratejik ve ekonomik yapısından kaynaklansa da bölge halkı açısından uygulanan baskı ve şiddet politikalarına karşı özerklik statüsü haklarının talep edilmesi bölgenin çatışmacı yapısını arttırmaktadır.

Uluslararası toplumun Çin'in politikalarına karşı yaklaşımında dönemsel değişimler gözlenebilmektedir. Nitekim uluslararası sistemin dinamik ve değişken yapısı göz önüne alındığında güç, güvenlik ve çıkar kavramları üzerinden dönemsel olarak değişimler yaşanabilmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri, 2001 yılı sonrası

dönemde Çin'e destek verirken, günümüzde Trump yönetiminde Çin ile yürütülen ticari savaş göz önüne alınarak Çin'in yayılmacılığı engellenmeye çalışılmakta ve bu kapsamda Çin'in Doğu Türkistan politikalarına karşı çıkılmaktadır.

Doğu Türkistan halkının hak talepleri Çin açısından terörizm kavramı ile nitelendirilmekte ve bölgenin çatışmacı yapısının bu hak taleplerinden kaynaklandığı savunulmaktadır. Konuyla ilgili Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları Komisyonu'nun Doğu Türkistan'da ortaya koyduğu hak ihlalleri ile olumsuz şartların uluslararası camiada bir etki yarattığını söylemek güç olacaktır. Bu noktada uluslararası toplumun bölgede Doğu Türkistan halklarına yönelik hak ihlallerini ve asimile politikalarını görmezden gelmesi, küreselleşen dünya düzeni içerisindeki birliktelik ve istikrar sağlama çabalarına gölge düşürmektedir.

Kaynakça

- Akhiyadov, Mokhmad: "Rusya'nın Dil Politikası", 21.12.2018, **İnsamer**, https://insamer.com/tr/rusyanin-dil-politikasi_1863.html, 01.06.2020
- Alptekin, Erkin: "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 22, 1988, 143-158.
- Alparslan, Bilgiç İdil: "Bir Bölgenin Kalkınma Hikâyesi: Batı Çin", **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)**, Ocak 2013.
- Altın Öztürk, Gülnihal: "Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Doğu Türkistan ve İnsan Hakları İhlalleri", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013.
- Arslan, Fırat: "28 Yıldır Dinmeyen Acı: Barın Katliamı", **Doğruhaber**, 05.04.2018, <https://dogruhaber.com.tr/haber/288689-28-yildir-dinmeyen-aci-barin-katliami/>, 09.11.2020.
- Avcı, Erkan: "Doğu Türkistan Sorunu", **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, No: 1391, 11 Aralık 2018.
- AVİM: "Şanghay İşbirliği Örgütü (Şanghay Beşlisi) Nedir?", **Avrasya İncelemeleri Merkezi**, 21.11.2016, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/SANGHAY-ISBIRLIGI-ORGUTU-SANGHAY-BESLISI-NEDIR>, 10.11.2020.

Bag, Mustafa: “Avrupa Parlamentosundan Çin’e Toplama Kamplarını Hemen Kapat Çağrısı”, 21.04.2019, <https://tr.euronews.com/2019/04/21/avrupa-parlamentosu-dan-cin-e-uygur-toplama-kamplarini-derhal-kapat-cagrisi>, **Euronews**, 18.06.2020.

Bag, Mustafa: “Çin'in Doğu Türkistan'da barışçıl gösterilere kanlı müdahalesinin 11. yıl dönümü”, 04.07.2020, **Euronews**, <https://tr.euronews.com/2020/07/04/cin-in-dogu-turkistan-da-bar-sc-l-gosterilere-kanl-mudahalesinin-11-y-l-donumu>, 09.11.2020.

Bag, Mustafa: “Binlerce Öğrencinin Hayatını Kaybettiği Tiananmen Katliamında Neler Yaşandı?”, 03.06.2020, <https://tr.euronews.com/2020/06/03/binlerce-ogrencinin-hayatini-kaybettigi-tiananmen-katliami-neden-yasandi-cin-komunist>, **Euronews**, 07.11.2020.

Batur, Mehmet Emin: **Gökbayrak**, <http://www.gokbayrak.com/dergi-sayfalari/138>, 31.05.2020.

Becquelin, Nicolas: “Criminalizing Ethnicity: Political Repression in Xinjiang”, **Human Rights in China**, Sayı: 1, 2004.

Bewicke, Aurora Elizabeth: “Silencing the Silk Road: China’s Language Policy in the Xinjiang Uyghur Autonomous Regio”, **San Diego International Law Journal**, Sayı: 1, 2009.

Bughra, Emin Mohammed: **Eastern Turkistan’s Struggle For Freedom And Chinese Policy**, İstanbul: Osmanbey Mat. T.L.S, 1954.

CFR: The East Turkestan Islamic Movement (ETIM), 04.09.2014, **Council on Foreign Relations**, <https://www.cfr.org/backgrounder/east-turkestan-islamic-movement-etim>, 09.11.2020.

Congressional-Executive Commission On China: **One Hundred Sixteenth Congress**, First Session, Annual Report, 18 November 2019.

Cumhuriyet: Sincan Uygur Özerk Bölgesi, 06.07.2009, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sincan-uygur-ozerk-bolgesi-71916>,

09.11.2020.

Dağcı Kenan ve Mustafa Keskin: “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Sayı: 2, 2013.

Demirdağ, Yelda: “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”, **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, 2014.

Dünya Uygur Kurultayı: “Doğu Türkistan Coğrafyası”, 11.09.2007, <https://www.uyghurcongress.org/tr/%E5%9C%B0%E7%90%86/> **Uyghurcongress**, 02.05.2020.

Dünya Uygur Kurultayı: 16.04.2014, **Uyghurcongress**, <https://www.uyghurcongress.org/tr/uygur-siyasi-tutsaklarinin-cigliğini-duyun/>, 18.04.2020.

Ekrem, Erkin: “Çin’in Orta Asya Politikaları”, **Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme ve Araştırma Dizisi**, Yayın No: 04, Ankara, 2011.

39

Emet, Erkin: Doğu Türkistan’da Çift Dilli Eğitim, **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)**, Ankara, 2007.

Fay, Greg: **The Bingtuan: China’s Paramilitary Colonizing Force in East Turkestan**, Washington, DC: Uyghur Human Rights Project, April 2018.

FMPRC: “East Turkistan terrorist forces cannot escape guilt”, 20.05.2004, <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cech/chn/xwss/t114186.htm>, **Embassy of the People's Republic of China in the Swiss Confederation**, 09.11.2020.

Fuller, Graham E. ve S. Frederick Starr: “The Xinjiang Problem”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 2003.

Hanayi, Omirbek: “Sincan Uygur Özerk Bölgesinin Günümüzdeki Ekonomik Yapısı”, **Eurasian Research Institute**, 18-24.10.2006, No: 86, http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_86.pdf, 26.04.2020.

HRW: “China: Massive Crackdown in Muslim Region”, 09.09.2018, **Human Rights Watch**, <https://www.hrw.org/tr/news/2018/09/10/322198>, 31.05.2020.

- Israeli, Raphel: “China’s Uyghur Problem”, **Israel Journal of Foreign Affairs**, Vol. 4, No.1, 2010.
- Jamil, Nur Shahadah: “China’s Xinjiang Policy: An Analysis Based On The Theory Of Relative Deprivation”, **Jebat: Malaysian Journal of History, Politics and Strategic Studies**, 38 (1), 2011, 147-166.
- Karaman, Nihal Ayşe: **Kimlik ve Güvenlik Perspektifinden Çin Halk Cumhuriyeti’nin Doğu Türkistan Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2019.
- Karaca, R. Kutay: “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2007, 219-245
- Kaya, Başak: **Doğu Türkistan Sorununun Siyasal ve Hukuksal Boyutları ve Uluslararası Yansımaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2016.
- Keskin, Mustafa: **Çin’de Etnik Azınlıklar ve Doğu Türkistan Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2013.
- Kırım Haber Ajansı: “ABD’den 9 Çinli Şirkete Doğu Türkistan Yaptırımı”, **QHA**, 22.05.2020, <https://qha.com.tr/haberler/politika/abd-den-9-cinli-sirkete-dogu-turkistan-yaptirimi/203922/>, 18.06.2020.
- Körpe, Özgür: “Doğu Türkistan’da Yeni Nesil Çatışmanın İki Boyutu: Şiddet Dışı ve Silahlı Mücadelelere İlişkin Stratejik Bir Analiz”, **Asya’da Güvelik Sorunları ve Yansımaları** içinde Ed. R. K. Karaca, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, 2010.
- Kul, Ömer: “Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terörü (1990-2011)”, **Türk Mecmuası Dergisi**, 23/2, Aralık 2013, 65-98.
- Kurban, İklil: **Şarki Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (1944-1949)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

Mahluf, Macide: “Zorunlu Göç ve Uygur Diasporası”, Ed. Özkan Uygurca, **Hür Doğu Türkistan Sempozyumu**, İstanbul: İHH Araştırma Yayınları Birimi, 2010.

Mesh'el Uyghur Guruppisi: “Çin Milyonlarca Uygurca Kitabı Yakıyor”, **Freedomsherald**,
http://www.freedomsherald.org/ET/petition/petition8_tr.html, 18.04.2020.

ORI Online: “Üç Temsil Düşüncesi”, 04.11.2012,
<http://turkish.cri.cn/862/2012/11/04/1s144092.htm>, 09.11.2020.

Paker, Manolya: “Uluslararası Hukuk Bakımından Çin’in Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Politikalarına Bir Bakış”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017.

Parallel Submission to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) for the People’s Republic of China (PRC): 96th Session, 6–30 August 2018, **World Uyghur Congress**, 2018.

Roberts, Sean: “Imaginary Terrorism? The Global War on Terror and the Narrative of the Uyghur Terrorist Threat”, **PONARS Eurasia Working Paper**, March 2012.

41

Sayın, Yusuf ve Merve Koçak: “Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin İzlediği Politikalar”, **Journal of Ottoman Civilization Studies-Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 3 (4), 2017, 10-14.

Şahin, Enis: “Doğu Türkistan”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 3, 1995.

Şahin, Enis: “Doğu Türkistan’daki Son Gelişmelerin Tarihi Arka Planı”, 13.02.2017, **Uyghurcongress**, <https://www.uyghurcongress.org/tr/dogu-turkistandaki-son-gelisimelerin-tarihi-arka-plani/>, 26.05.2020.

Şen, Fatih: “Çin’in Sincan-Doğu Türkistan Sorunu: Dünü, Bugünü, Geleceği”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 7-8, Temmuz-Ağustos 2009, 124-134.

The China Story: Wiki/Sincan_Uygur_Özerk_Bölgesi,
www.thechinastory.org/lexicon/xinjiang, 02.05.2020.

The New York Times: “Absolutely No Mercy: Leaked Files Expose How China Organized Mass Detentions of Muslims”, **The New York Times**, 16.11.2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/11/16/world/asia/china-xinjiang-documents.html>, 08.06.2020.

Tuna, Amine: **Doğu Türkistan’da Asimilasyon ve Ayrımcılık**, İstanbul: İHH Yayınları, 2012.

Türköz, Ahmet: **Doğu Türkistan’da İnsan Hakları**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Uluslararası Af Örgütü Raporu: “Uygurlar Çin’in ‘Terörle Savaş’ Adına Uyguladığı Baskıdan Kaçıyor”, **Amnesty International**, ASA 17/021/2004, 2004.

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination: **Concluding Observations on the Combined Fourteenth to Seventeenth Periodic Reports of China (including Hong Kong, China and Macao, China)**, CERD, 2018.

U.S. Department of State: Terrorist Exclusion List, <https://www.state.gov/terrorist-exclusion-list/>, 29.04.2020.

Vurgun Yılmaz, Seda: “1850-1950 Yılları Arasında Seyahatnamelerin Işığı Altında Doğu Türkistan Şehirleri”, **Asia Minor Studies**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2018, 120-133.

Yalquzaq: “Çin Türklerin ve Tüm Dünyanın Tarihini Yıkıyor”, **Uygur Haber Ajansı**, 2009, <http://www.yalquzaq.com/?p=8153>, 18.04.2020.

Yazhou, Liu: “Batı Bölge Teorisi (Çin’in Büyük Doğu Türkistan Politikası)” 01.09.2018, <http://www.sinoturknews.org/bati-bolge-teorisi-cinin-buyuk-turkistan-politikasi/>, **Sinoturknews**, 02.05.2020.

Yuvarlak Masa Toplantısı: “Doğu Türkistan’ın Dünü, Bugünü ve Yarını”, **Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Ankara, 2009.